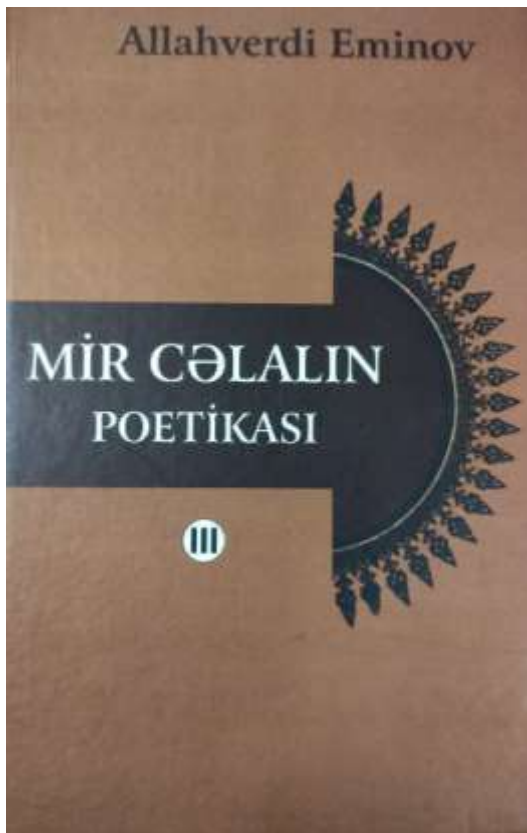

www.kitabxana.net
**Milli Virtual-Elektron
Kitabxana**

Allahverdi Eminov

“Mir Cəlalın poetikası”

XI hissə: Şəxsiyyət məsələsi - 4

Monoqrafiya. III cildə. III cild. 11 e-kitab

www.kitabxana.net

Milli Virtual-Elektron Kitabxana
Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai
Birliyinin rəqəmsal nəşrlər seriyası

Allahverdi Emiov

“Mir Cəlalın poetikası”

On birinci hissə

Fəsil 4

Mir Cəlalın yaradıcılığında şəxsiyyət məsələləri - 4
Şəxsiyyət: xarakterin didaktik strukturu

Monoqrafiya

Elmi-filoloji, ədəbiyyatşünaslıq e-kitabı

III cildə. III cild. On birinci e-kitab

YYSİB – kitabxana.net

Bakı-2020

Tərtibçi və redaktor, layihə rəhbəri:

Aydın Xan Əbilov,
Prezident təqaüdcüsü, yazıçı-
kulturoloq, YYSİB sədri

Bu elektron nəşr Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun maliyyə yardımı ilə Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən "Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır.

"Mir Cəlalin poetikası"nın üçüncü cildində müəllif Azərbaycan nəsrini tədqiqində araşdırılmamış bir problem: şəxsiyyətin inkişafı problemini (sosial – əxlaqi, fərdi şüur) geniş təhlil süzgəcindən keçirmiş, ədibin nəsrindəki poetikanı qabarıq vermişdir. Oxuculara tanış olan obrazlara yeni rakursdan işıq salmışdır. Monoqrafiya geniş oxucu zövqü üçün maraq doğurmaya bilməz.

Kitab tələbə – gənclər və geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuşdur.

© Yeni Yazarlar və Sənətçilər
İctimai Birliyi, 2020

On birinci hissə

Fəsil 4

Mir Cəlalm yaradıcılığında şəxsiyyət məsələləri - 4

Şəxsiyyət: xarakterin didaktik strukturu

Ön söz əvəzi

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

ŞƏXSİYYƏT: XARAKTERİN DİDAKTİK STRUKTURU

Azərbaycan ədəbiyyatında insan şəxsiyyətinin təbəqələr daxilindəki amansız, mütləq əxlaq qanunlarının hökmranlığı ilə toqquşması aparıcı mövzular cərgəsinə düşmüşdür. Belə nəsr nümunələrinin əsas qayəsi insanı buxovlayan, mənəvi əsarətinə alan, həmin davranış (əxlaq) normalarının qeyri-təbiiliyinin bədii təsviri olmuşdur. Qəhrəmanların taleyində iki mühüm tipoloji sxemi görürük: 1. Şəxsiyyətin alçaldılması, öz kökündən, dinindən ayrılması, şəxsi azadlıqların sistemin sərt qanunları ilə mühakiməsi və təbəqə-əxlaq normalarının aradan qaldırılması; yeri gələndə insani hisslərin dəfəilməz hökmranlığı; 2. Qəhrəmanların – obrazların cəmiyyətin qanunları ilə ziddiyyətə girməsi, bəşəri xoşbəxtlik uğrunda mübarizədə məğlubyyətin, onların məişətinin əxlaqi prinsiplərə

məğlubıyyəti. Bu tezis oxucuda elə bir fikir yaratmasın ki, mən Mir Cəlalın nəsrinin ya tədrisindən, ya da tərbiyəvi fikirlərindən geniş söhbət açıram. **Birincisi** bu məsələnin vaxtı çoxdan yetişmişdir və yazıçı bütöv şəkildə orta məktəbdə öyrədilməmişdir. Mən bu məsələ üçün narahatdım və nəhayət, «Azərbaycan müəllimi» qəzetində geniş məqalə²¹ yazdım; monoqrafiyamda da məsələni qaldırdım və istəyimə nail oldum. **İkinci** məsələ də aktualdır, təəssüf ki, bizim pedaqoqlarımız Mir Cəlalın yaradıcılığında tərbiyə məsələlərini araşdırmamışlar, bunu öncə yaşlı nəsil etməliydi, yaxud onlar gənc tədqiqatçılara tapşırılmalı idilər...

Mən tamam başqa bir aspektdən: yazıçının nəsrində tərbiyə və təlim anlayışlarını özündə ehtiva edən didaktikanın kontekstində əsərlərdə qoyulmuş şəxsiyyət tərbiyəsinin strukturu məsələsinə toxunmağı lazım bilmişəm. Əgər kitabda «şəxsiyyət tərbiyəsi» konsepsiyası tədqiqatımızın mahiyyətini təşkil edirsə

²¹ Bax: Eminov Allahverdi. Mir Cəlalın poetikası, I cild, B. 2001.

– bu məsələ də aktualdır. Barı, gənc pedaqoqlar, filosoflar, psixoloqlar şəxsiyyətin çoxsahəli: siyasi – sosial və tərbiyəvi-didaktik sahələrini də təsəvvürlərində formalaşdırırlar. Mən buna ümidliyəm.

Şəxsiyyət – İnsandır və unudulmaqda olan dahi K.Marksın fikrindən başlamaq istərdim: «İnsan – dünyanın xaricində yaşayan mücərrəd varlıq deyildir; insan – insan dünyasıdır, dövlətdir, cəmiyyətdir».²² Deməli, onun şəxsiyyət kimi tərbiyəsi yaşadığı insan mühitində baş verir. Bu işə: bəşəriyyətin əxlaqi dəyərləri, cəmiyyətin və dövlətin ideyalarının əks olunması vəziyyətindən asılıdır. Deməli, şəxsiyyətin tərbiyəliliyində mühüm faktor münasibətlərin qurulmasıdır ki, burada mənəvi zənginlik, sərvətlərin maddiləşməsi və düşüncələrin emosionallığı nəzərə alınmalıdır. Belə ki, mənəvi (əxlaqi) zənginlik oradan başlayır – gənc nəsil əvvəlcə yaşlıların hərəkətlərini – davranışını görür, duyur və əxz edir. Yenə «ağırlıq»,

²² Marks K. i Enqelq̈s F. Soç. t. I, s. 384.

məsuliyyət yaşlı insanların öhdəsində qalır. Əxlaqi tənzimləməni əsas götürən insan sosial mənafeləri, şəxsi xoşbəxtliyi, rifahı fərdiyyətçi davranışda reallaşdırmır. Mənəvi zənginlik həyatın mənası, ideal səadət, sağlam təsəvvürlər və sair deməkdir; bu, o vaxt yaranır – şəxsiyyətin inkişafı üçün əlverişli maddi və əxlaqi şərait təmin olunsun.

Mənəvi zənginlik gənc nəsildə Dünyanı bütöv, tam şəkildə, məzmununda və biçimdə təsəvvürə gətirmək imkanı yaradır: yəni Dünya mövcuddur, amma o da var ki, dünyanın varlığı hər hansı «bəraətə» ehtiyac duymur, onun inkişafı qanunauyğundur. Əvvəlcədən müəyyənləşən labüdlükdən məhrumdur və hər hansı məqsədin həyata keçirilməsi deyil. Dünya insanlardan asılı olmadan cərəyan edir. Dünyanın maddi hissələrinin mövcudluğunun da bu şəkildə «bəraətə» ehtiyacı yoxdur, bu isə əvvəlcədən qismətə malik olmur.

Sərvətlərin maddiləşməsi həm mənəviyyatda, əxlaqda, həm də sərvət yığımında, toplanmasında

özünü göstərir. Bu, şəxsiyyətlərin fəaliyyətində, yaxud bədii əsərlərin obrazlarında təcəssümünü tapır, beləliklə, ideal şəxsiyyətin tam obrazını təmsil edən nümunələri (bədii materealı) davranışın meyarı rolunu oynayır və əxlaqi idealda sonuqlanır. Məsələnin ikinci tərəfini götürdükdə obrazların (qəhrəmanların) didaktik strukturu vardır ki, öz elementlərinin tabeliyi, əxlaqi şüurun bütövlüyü ilə fərqlənir. Məsələn, əsl humanistlik: Kimsəsizə əl tutmaq, təmənnasız işə yarımmaq, xeyirxah əməllərə sahib kəsilmək – obrazlarının timsalında görürük. Yaxud, köhnəliyə yeni qaydalar (normalar) daxil olur, yeni məzmun kəsb edir; ümumi mənafeədə birləşir. Bu struktura alicənablıq, təvazökarlıq, şəfqət, minnətdarlıq, doğruçuluq, mehribanlıq, səmimilik, ədəblik və ilaxır daxildir.

Sözün qıtası, obrazların didaktik strukturunda əxlaqiliyin müəyyən (mütərəqqi) dəyişikliyi baş verir. Düşüncələrin emosionallığı şəxsiyyətin sabit davranışında başlıca həlqə sayılır. Və şəxsiyyət

tərbiyəsində ona təsir prosesinin xüsusiyyətlərini başa düşməyə kömək edir. Unutmayaq ki, hər bir gəncin, yaşlının sinirləri yerində olmur, düz xətlə getmir. Məşhur rus psixoloqu V.M.Başıkov yazır: «Min illər ərzində insanın yaşamaq uğrunda mübarizəsində qələbə əzələ qüvvəsilə və sinir sisteminin cəsarətlilik, qəddarlıq, inadkarlıq kimi kobud xassələrilə müəyyən edilirdi. Son iki-üç əsrdə isə insanın həyat qabiliyyəti demək olar ki, yalnız 3 sinir sisteminin ən incə mürəkkəb mexanizmlərindən asılıdır. Məhz elə bu mexanizmlər daha çox xətlər toxunula biləndir».²³

Emosional mədəniyyət – hisslərin mədəniyyətidir və davranışın xüsusi sahəsini təşkil edir. M.Cəlal nəsrində təhsilliliyin və emosional mədəniyyətin harmoniyası obrazların strukturundan qırmızı xətlə keçir. Xüsusilə, bu, yazıcının yaratdığı müəllim obrazlarında aşkar görünür. «Açıq kitab», «Yolumuz hayanadır», «Dağlar dilə gəldi», «Yaşlıdlarım» romanlarında tamamlanmış pedaqoq-

²³ Başıkov V.M., O psixizax. «Znanie – sila» j. 1965, № 11.

müəllimlər şəxsiyyətləri və peşə ustalılıqları ilə seçilirlər.

Mir Cəlalin obrazlarında tərbiyəlilik təhsilalmadan geri qalmır, çün, ədib həm yazıçılıq, həm də pedaqoqluq baxımından insanşünas idi və müəllimdən, onun təmsil etdiyi pedaqoji mühitdən yazırdısa, heç bir yanılmalara yol vermirdi. Halbuki, elə bədii əsərlər oxuyuruq – müəllif qeyri-peşəkarlıqla faktların təhrifinə gəlir. M.Cəlal bu problemi görürdü və obrazları vasitəsilə təlqin edirdi ki, əsas qayə şəxsiyyət yetişdirməkdir – savada, biliyə o, məhz bu fenomen vasitəsilə yiyələnəcəkdir. Ona görə də ideyalar gənc nəslin ruhuna daxil olmalıdır, çətinliklə üzləşəndə özünü yol ayrıcında, dilemma qarşısında hiss etməməlidir, belə məqamlarda mövcud ideya onun əlindən tutacaqdır. Böyük rus ziyalı və mədəniyyət xadimi A.V.Lunaçarskinin fikri belədir ki: bəzən ideya təsirləri şəxsiyyətə növbə ilə yiyələnir, onda qarşımızda spektik durmuş olur; bu cür ruhi kövrəkliyə, mahiyyətə mənəviyyatın boşluğuna yol

verməməli – ideya mətinliyinin, əxlaqi bütövlüyün əsasını biz bunda görürük.

Bu sözlərdən nəticə odur – yazıçı həyatda mövcud, amma mahiyyətcə insanlara aydınlığı ilə çatmayan, təhrif olunan, maddiləşməyən həmin ideya əqidəyə çevrilməlidir – bədii əsərlərin köməkliylə. Bir həqiqətdir ki, ideya bütün sferalarda və yanaşmalarda inandırıcı deyil, o halda ideya şəxsiyyətin strukturunda möhkəmləndikdə, özünə daim yer etdikdə inandırıcıdır. Böyük psixoloq E.Fromm demişkən: heç bir ideya öz emosional matrisasında birinci ola bilməz...

Mir Cəlalin «Hilal dayı» hekayəsində hərçənd, ciddi təsir bağışlamayan ideya qoyulub: yetmiş yaşlı kəndli, dirrikçi bu kişini bir məsələ düşündürür: bu yaşında mənim də camaatıma, hökumətimə faydam dəysin. Abşeronda salınacaq iri təsərrüfatda, quruculuq işlərində bacardığı işin qulpundan yapışsın. Amma... Oğlu İbrahimi çağırır ki, bir ərizə yazsın. İlk olaraq yazıçı ata-oğul səmimiyyətini təsvir edir (bu

günün bəzi övladları hekayəni oxusunlar və düşünsünlər): «İbrahim mürəkkəb, qələm gətirdi. Səliqəli kağız hazırlayıb, atasının dediklərini yazmağa başladı. Hilal dayı ömrünün ən ciddi və mühüm çağlarında olduğu kimi özünü yığışdırdı, gəlib oğlu ilə qabaq-qabağa kürsü üstündə oturdu, dirsəklərini masaya söykəyib, kağıza tərəf əyildi. Görən deyərdi İbrahim yazını oxuyub yoxlamaq istəyir...» Bu, öz yerində, oxucu digər bir keyfiyyəti görür: əhatəsində olduğun hökumətə vətəndaş münasibətin, daha onu harda gəldi nüfuzdan salmaq yox. Hər bir təsadüfi vəzifə məmuru hələ nə hökumətdir, nə də dövlətdir. Hilal dayı bir cümlə ilə: «Əvvəl başdan yaz ki, salam göndərir Sovet hökumətimizin əziz böyüklərinə Altıağac kəndinin sakini Hilal Kəblə Həbib oğlu»ndan – mənəcə fikrinin səmimiliyinə inanmaq çətin deyildir. Məktubun mətnini deyəndən sonra kişi bir yüngüllük duydu, sanki üstündən ağır yük götürüldü. Üçüncüsü, bu obrazda məsuliyyət hissi güclüdür, nə olsun ki, savadsızdır. Yazıçı xırda ştrixlərlə bunu verir: o, fikrə

gedir və bu zaman «göz qapaqlarını aşağı salır, günahkar uşaqlar kimi məyus vəziyyətdə dayanır, bir də göürdün başını qaldırır, dərin və kiçik gözləri quyu suyu kimi işıldayır və həzin, təsirli səs eşidir, xəyalında düzəltdiyi sözü demək üçün İbrahim tərəfə uzanır, başlayır; sonra yarımçıq qoyub «yox, yavaş görüm» deyib təkrar fikrə gedirdi». Hər bir insanda zərurətə çevrilən məsuliyyət hissi. Dördüncüsü, ünvana göndərilən ərizəyə vəzifəlilərin dərhal reaksiya verməsi. Bu, etiraf edək ki, Sovet hökumətində çox ciddi qoyulmuşdu. Paradoks da olsa, ölmüş Leninin Mavzoleyinə şikayət ərizəsi göndərəndə belə, reaksiya alınırdı.

Mir Cəlal qırxıncı ildə qələmə alıb bu hekayəni və həqiqəti gizlətməyibdir. Bir ucqar kənddə yaşayan kişiye dərhal təyinatı ilə (!) Torpaq Komissarlığından ardınca maşın göndərilib, qəbula dəvət etməsi, özü də birinci şəxs tərəfindən – yazıçının böyük vətəndaş olduğu əyaniləşir! «Portfelli oğlan əlini uzatdı: - Xoş gördük səni, Hilal dayı, gəl tanış olaq. Mən Torpaq Komissarlığından gəlmişəm. Narkom səni görmək

istəyir. Yolunu gözləyir, buyur, əyləş maşına, gedək». Bu, nə deməkdir? Real və oxucunun görmədiyi obrazların əxlaqi saflığı, məsuliyyət hissi və insanlıq borcu. Bu «üçlük» siyasi və sosial elitanın əxlaqını müəyyənləşdirən amildir. Həyatdan gələn və yazıçı təxəyyülündə gerçəkləşən obrazın didaktik strukturu əxlaqi şüurun xüsusi üslubunu yaradır, bu şüurda insanın sosial mühitə, o şəxsiyyətin özünə və cəmiyyətə münasibəti ifadə olunur. Şəxsiyyətin yaşadığı mühitin özünəməxsus sosial-əxlaqi münasibətlərini özündə təcəssüm etdirən müxtəlif tiplərə xasdır. Obrazların davranışı, xarakter cizgiləri onun şüurunun strukturunun bəzi ümumi əlamətlərini özündə ehtiva edir. Vəzifəsinə və özünə qarşı məsuliyyət duyumu o adamın mücərrəd xarakteristikasını mütləqləşdirmir, o şəxs dərk etməyə borcludur ki, ona etibar olunan iş fərdi zövqünə, maraqlarına görə bölünməmişdir. Onun əxlaqının sosial-psixoloji mexanizmidir və normativ məzmununa malikdir. Beşincisi, qəbul etikasının realizasiyasıdır. Narkom, biz indii onu «nazir»

adlandırırıq: «Hilal dayı komissarın təmiz, rəngli, ıraq kimi yanan kabinetinə girəndə ayaqqabısını çıxarmaq istədi. Portfelli oğlan onun qolundan tutub içəri çəkdi:

- Ay rəhmətliyin oğlu, bəri gəl.

Komissar bir xoşsifət, gülərzüzlü, ortaboy oğlan idi. Hilal dayının əlini sıxdı, ona yer göstərdi. Komissarlığın aqronomları da Hilal dayının söhbətinə gəldilər. Ona suallar verdilər. Onun uzun təcrübələr nəticəsində yığıdığı biliyi təqdir etdilər, o qoca kişidə olan alovlu iş marağına sevindilər. Uzun və şirin söhbətdən sonra komissar Hilal dayının adresini bloknotuna yazıb götürdü, ondan razılıq elədi».

Mən bu epizodun üstündən yan keçərdim, yalnız təhlililə kifayətlənərdim. Lakin ədəbiyyatın tərbiyəvi funksiyasını – bu əsasdır – nəzərə alıb, çağdaş nazirlərin, icra aparatı rəhbərlərinin, tədris müəssisə rektorlarının və digər ciddi qurum başçılarının oxuyacaqları ümidimi itirmədim – bəri, böyük insan və ədib Mir Cəlalin ruhu naminə. Maraqlı olduğu kimi də qəribə-

dir ki, müstəqilliyimizdə ən yüksək vəzifə tutanlar nəinki Hilal kişiləri, ziyalıları: alimləri, pedaqoqları, valideynləri, hətta öz əməkdaşlarını qəbul otaqlarına belə buraxmırlar! Belə bir məntiq də yerinə düşür: nə vaxt ki, şəxsi maraqları və ziddiyyətləri aradan qaldıran cəmiyyət belə zümrələrin kökünü kəsməyəcək, onların intereslərinə güzəştə gedəcək – bundan sonra yuxarı elitadan qayğı, mərhəmət görəcək – insan nəslinə sədaqət olacaq, yalnız belə təqdirdə əxlaqın, ağılın və obyektivliyin yüksək dərəcəsinə nail olmaq mümkündür.

İdarəetmənin özü bir tərbiyə obyektidir və birinci şəxsin davranışından asılıdır və bunu onun həqiqəti anlaması şərtləndirir. Onlar (elita təbəqəsi) əxlaqi, siyasi ideyaları yalnız rəqəmlərin, proqramların, qərarların icrasında axtarırlar və təəssüf ki, bu da «yuxarıda» duranları tamamilə qane edir. Halbuki hər bir funksioner məmurun mənəvi fəaliyyəti də hesaba gəlməlidir, ictimaiyyətə açıqlanmalıdır. Mir Cəlal nəsrində mənəvi fəaliyyət anlamı şəxsiyyətin səyi-

nin, siyasi və estetik ideyaların, əqidələrin, idealların, savadın bir mühüm atributu – bədii fakt kimi – qoyulmuşdur. Mir Cəlal yuxarıdakı ideyanın davamı kimi «Oğul» hekayəsində gənc həkim Firudin obrazında yaxşı vəzifə adamları ilə qarşılaşmanın ifadəsini görürük. Vəzifəli atanın bu övladı otuzuncu illərdə ali təhsil almışdır. Böhtana düşən Göyüş həkimlə görüşür; Bakıdan aldığı təəssüratı nəql edir, «dünyada yaxşı kişilər var imiş, adamlar var imiş» - Komissarı xatırlayır, yenə indiki deyimlə «naziri». Bilmədən Firudin həkimə atasını tərifləyir: «- Görmüsənmi onu?

- Bəli, görmüşəm.

- İşin düşməyib?

- Xeyr, düşməyib.

- Qapısı lap dərgah qapısıdır, o qədər gələngedən var ki! Bilirsən necə adamlar gəlir! İş çətinə düşən hər kəsi onun qapısında görərsən. Kişi hamını ata kimi, qardaş kimi dindirib danışdırır. Təki elə adamlardan bizim rayonda da çox olaydı». Firudinın atası da təhsil almışdır, oğlu da, görünür, məktəblə

valideyn birliyi normal olmuşdur ki, oxucu subyektiv yanaşmanın şahidinə çevrilmir, əxlaqi normalara vəzifə hissi tabedir. Unutmayaq ki, Mir Cəlal uzaqgörən müdrikliklə əxlaqi şüurun – tərbiyədən gəlmə müsbət mənimşmənin – dövrlərin və cəmiyyətlərin adamları üçün ümumi olan strukturun ayrılması ciddi metodoloji çətinliklərsiz keçinmədiyini proqnozlaşdırır.

M.Cəlal əsərlərində ümumi bədii kontekstdə obrazların didaktik davranışının təhsilliliyini şüurun ümumi strukturunda mücərrəd təsvir etmir. Hekayədə Firudin özü istədiyi kimi ucqar rayona gəlir, kimsəyə atasını təqdim etmir və orduya vaxtı çatanda cəbhəyə gedir, qəhrəmanlıqla atasına qürur gətirir. Mən təbii olaraq, müqayisəmdən çəkinmirəm. XXI əsrdə təhsil alanlar, ailə tərbiyəsi görənlər – gənclər öz davranışlarında sabit deyillər, himayədə fəaliyyətə üstünlük verirlər. Ədalət naminə, bu işdə günah imkanlı (maddi və vəzifəcən) valideynləridir; belələri layiq olub-olmadığının fərqi varmadan vəzifə axtarışını reallaşdırır, hətta ordudan yayındırır, sakit guşədə – er-

məni daşnakları ilə qarşı-qarşıya durmamaq üçün söylərinə nail olurlar... Halbuki oxucular bu obrazların timsalında ətraf sosial mühitə münasibətləri, davranışı tənzim edən əxlaqi normaları qiymətləndirmək hissini mənimsəməlidilər.

Mir Cəlal bəzən obrazlarını sırf didaktik aspektdə təsvir edir, pedaqoji prosesə enir, bu, hər bir yazıçı üçün münasib olmur. Yazıçının pedaqoqluğundan əlavə, onun məktəbin funksiyasına xüsusi rəğbəti vardır. İlk romanlarında da bu xətt aparıcı olmuşdur. Yəni o, məktəb müəllimlərindən, bağça tərbiyəçilərindən çox umur. Bu işıqlı simalar öncə, şəxsiyyət yetişdirirlər – həm öz şəxsi nümunələrində, həm də tədris üsullarında. Müəllifin «İftixar» hekayəsi bu baxımdan maraq doğurur. Əsas qəhrəman Əşrəf obrazıdır, onun yüzlərlə, minlərlə şagirdləri pərvazlanmışlar. Bu, hələ hər şeyi həll etmir, məsələ pedaqoqun ustalığında və özünün şəxsiyyətindədir. Bir təsadüf müəllifi – Əşrəf müəllimi ötən illərə aparır. Bu oğlan onun bir vaxt şagirdi olmuşdur, Kirovabadda iyirmi

il əvvəl dərs vermişdir ibtidai sinifdə. Bu mənzərə Əşrəf müəllim üçün xatirələrə «yol» açır. «İkinci sinif» deyəndə ilk müəllimlik zamanımı, orada, o böyük məktəb həyatında yüzlərlə uşağın səs-küylə məni əhatə etdiyi günləri xatırladım. Bir müddət mənə elə gəlirdi ki, Bakıda, Kitab sarayının qarşısında deyil, iyirmi il əvvəlki yerdə, əli çantalı uşaqların qaynaşdığı məktəb həyatındayəm. Hər şey nəzərimdə canlandı. Firudin oxuduğu sinif, yoldaşları, divardan asdığım cədvəllər, düzəltdiyim dəftərlər, imzaladığım vəsiqələr bir kino lenti kimi gözümün qabağından keçdi...»

Bu hisslər müəllim ömrünü yaşamış, xatirələrin sahilində kövrək, səs-küylü keçmişlə əlləşən bir pedaqoqun varlığını sarsıtmaya bilmir. Hekayə məni çox-çox qabağa, ötən əyyamlara apardı. Orta məktəbdə son dərsmi (1968, dekabr) başa vurub Bakıya gəldim. Gəncliyimi yeniyetmə şagirdlərimə əmanət verdim. Vidalaşmağımı «onuncu»lardan gizlətdim, axı, ağlayacaqdım istər-istəməz – məndən asılı deyildi... Səbh tezdən kəndlə, o kəndin Kərimbəyli (Salyan) məktəbi-

lə halallaşdım... Təfərrüata varmıram. Şagirdlərim, məzunlaşmış yetirmələrim 20, 30 illik görüşlərində o müqəddəs ocağa dəvət edirdilər... Müəllimlərindən «böyük»dülər, yaşlaşmışdılar, saçlarına «dən» səpələnmişdi. Bəlkə də mənim barmaqlarımdan süzülən dümağ təbaşirin ovuntuları idi...

Bax, hekayənin, bədii əsərin gücü, qüdrəti belə hissləri oyatması ilə ölçülür. Əşrəfin əməyi itməmişdir, yaddaşı da: Firudin, Nadir, Tələt, Maxrux, Əli, Şirin, Zahid və... Biz müəllim üçün səciyyəvi olan xırda, amma mühüm detalların dəqiq təsvirini görürük: sinif jurnalı ilə qapıdan içəri girmək, lövhədə yazdığı sözləri uşaqlara oxutmaq, təkrarlatmaq, yazdırmaq, sonra dəftərləri yığıb düzəltmək, gecə hamı şirin yuxuda ikən dəftərləri yoxlamaq, təsis etmək... Müəllimlik peşəsinin fiziki və psixoloji məqamları, iztirabları və nikbin yaşantıları – bütün bu atributlar varsa, vətəndaş – şəxsiyyət yetişir.

Bir ibrətli ştrix – yox, belə deməzdim – illərin qalağında şagirdlərin öz müəllimlərini unutmamaları –

kövrək olsa da sosial əxlaqi sərvətin təzahürü. Bu əsərdə təsadüfi hallanmır və oxucuda yalnız yumşaq, həzin duyğuları oyatmaq üçün də özünə yer almır. Ötən, eks şagird, yaxud tələbə - vaxt yetişir böyük nüfuz, vəzifə, titul qazanır, əldə edir. Müəllimi soraq alanda sevincindən uçmaq istəyir. Həyatdır, onun müəllimi çətinə düşür, mənəvi köməyə ehtiyacı yaranır. Və böyük ümidlə, inamla, qürurla keçmiş şagirdinin qəbuluna gəlir. Qəbul otağında öz yerini tutur. Rəhbər, məmur şəxs hələ kabinetinə gəlməmişdir və qəfil içəri girir, onu gözləyənlərə nəzər yetirir, gözüne müəlliminin siması dəyir: O qara saçlara qar ələnmiş, kövrəklik və ciddiliyin qovuşduğu o sifətə qırıqlar yol salmış, ayağa qalxanda boyu xeyli balacalaşmışdır... Katibə içəri girir, armudu stəkanda çay gətirir. Təbəssümünü şəkərləşdirir. Onu gözləyənlər barədə məlumat verir. Cəsarət etmir ki, fəhmən duyduğu bir nurani, həlim adamın müəllim olduğunu desin. Və desin ki, bəlkə ilkin onu qəbul etsin. Rəisinin – böyüyünün – nazirinin zəhmli, minnətli baxışları son fikrini bil-

dirməyə imkan vermir: - Qoy gözləsinlər, bu nə tezləkdir - cod səslə dillənir. – Bunlara imkan versən adamın başına çıxarlar! O qocanın burda – xəyalında yanılmadığını qətiləşdirir... - Bakıda nə işi! – Katibə yorğun addımla kabinetdən çıxır, nurani adamın üzünə baxmağa cəsarət etmir. Qocanın baxışları isə şagirdinin qara meşinli qapısındadır... Bəlkə bu təşrif buyuran adam Əşrəf müəllimdir, keçmiş şagirdi Firudin qəbuluna gəlmişdir? Səhv deyəm, o nazir Firudin deyil, qəbulunu gözləyən də Əşrəf müəllim. Bu şəxs də nadan yetirməsi üzərində az işləməyib, elm öyrədib, bəs mərifət? Yox, onu da aşılıb, xəbərsiz olub ki, zatında qırıqlıq var, vəzifə, şan-şöhrət onu şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqda gücü çatmayıb, yoxsa Firudinin sözlərini təkrarlayardı: «...Neçə illər bizim zəhmətimizi çəkmisiniz, oxutmusunuz, tərbiyələndirib böyütmüsünüz... İndi hərəməz bir sənət sahibi olmuşuq. Dünyada hərənin bir arzusu var. Mənim də arzum bu olub: nə olaydı elə bir mərtəbəyə çataydım

ki, mənə atalıq eləyən bütün müəllimlərin, o cümlədən, sizin də xəcalətinizdən çıxaydım...»

Mir Cəlal müəllim obrazını həvəslə işləmiş, onun davranışını örnək kimi təsvir etmişdir. Bu peşənin sahiblərini davranış qaydalarının humanist sistemindən ayırmır. Maraqlıdır ki, müəllim bir obraz olaraq «brak», «yararsız», «mətləbsiz» çıxmırlar, bu, ona «planlaşdırılmış» ki, əsəri oxuyan məktəblimi, tələbəmi – nümunə götürsün. Kitabı qatlayıb sinfə girəndə bədii əsərlə real müəllim bir-birini tamamlasın. Bəzən də müəllim obrazı ictimaiyyətlə kontaktda verilir. Öncəsi odur – müəllim inandırır, alışıdır.

M.Cəlalin «Aqıl» hekayəsi maraqlı süjet üzərində qurulmuşdur. Oxucu ünsiyyətin şahidi olursa, onun şagirdi təmsilçidir; özü də yaşlaşmış, dinin təsiri ilə yaşayan babası Murad kişini inandırmağı bacarır. Yazıçı əvvələn, babanın bəzi cizgilərini təsvir edir; yəni bu obraz – nəvəsi Aqilin atası Tapdıq barədə məlumatlandırır. Baba – Ata – Nəvə üçlüyünün hekayətini. Murad kişi xeyirxah adamdır, nəvəsevəndir və

irsin davamçılığı prinsipini gözləyəndir – türk kişilərinə xas genetik dəyərin dominantıdır. Bu kişi zəhmətsevərdir, nəvəsilə ünsiyyətçidir; insanın inkişaf edən mənəviyyatının tarixi formalarını əhatə edən humanizmin, vətənpərvərliyin əxlaqi yükünü daşıyan adamdır: Bağı Muradın atası əkmış, oğluna, ona ötürmüş, oğlu Tapdığa, ondan da nəvəsi – Tapdığın oğlu Aqilə; irsiyyətin zəncirvari həlqələri. İş elə gətirib, Tapdıq cəbhəyə gedir və şəhid olur: «Yeganə oğlu Tapdığın cəbhədən xəbəri gələndən sonra kişinin qəddi əyilmiş, beli bükülmüşdü. Sillə dəymiş adam kimi səndələsə də, gözü küçə ağzındakı qoca çinara sataşanda toxtamış, doğrulmuş, dərin bir köks ötürüb demişdi: Ya mədəd!» Bəli, köhnə dünyagörüşlü Murad kişi. O, istəyir çoxlu uşaqları olsun, böyütsün, bəli, taleyindən narazıdır: «Şükür kərəminə, özün bilən məsləhətdir! Ancaq gör uşağı aparıb kimə verirsen? Aparıb düjünlə verirsen belə dəli-divanələrə. Məni də ürəyi əsə-əsə qoyursan təkəcə ümidinə! Vermirsən mənə cüəcə kimi yığım qanadım altına, hərəsini bir dillə

oxşayam, hərəsindən bir kam götürəm. Dünyada nə qəribə işlər var! At olanda ot olmur, ot olanda at!.. Uşaq səsi çıxmayan ev kimə lazımdır! Dünyanın neməti yığılsın süfrəyə, ona ki, körpə əli uzanmadı, heç! Götür yığışdır! Beşik olmayan evə min bəzək vurdur ki, quru, min peç yandır, soyuqdur ki, soyuq! Uşaq olmayan evdə yüz Qaryağdı oxusun, yüz Qurban çalsın, dərd əskik deyil! Bağ-bağatın bəzəyi quşdur, ev-eşiyin ki, uşaq!» Oxucu müsəlman, İslam dininə qail olanların daha bir əxlaqi və sosial dəyəri yüksək qiymətləndirilir: dünyaya insanlar gəlməlidir, onlar Allahın övladlarıdır, Allaha ibadət etməlidilər.

Bir haşiyyə çıxım ki, ədəbiyyatda yaşlı, ideologiyaya «qurban» olaraq kişilərimiz savadsız, avam, az qala ateist təsvir edilir. Belə deyil, onların içərisində Dünyanı yaradan Allah sevgisi vardır, Allahsevərlik mövcuddur; bu, fitrətdendir. İnsan qəlbinin dərin guşələrində qeyri-ixtiyari Allahsevərlik təzahür edir və bu Allah sevgisi tədrisin və mübahisələr mühitinin məhsulu deyildir, kökü insanın xislətindədir. Bu sevgidə

təlim-tərbiyənin heç bir xidməti yoxdur... Murad kişi tale narazılığını da Allaha yumşaq, kövrək hissiylə ünvanlayır. Bu incəlik – nəsilartımı və övladpərəstlik, heç də bütün millətlərdə yetərli deyil: bir, yaxud iki uşaq. Ədəbiyyat bu cəhəti də unutmamalıdır...

Murad kişi mövcud cəmiyyəti başa düşür, qanunlardan da baş çıxarır, yeganə oğlunun cəbhədə itirməsi üçün ağlayıb-sızlamır, bütün məhəbbətini Aqildə tamamlayır. Məktəbə rəğbətidir: bir il sərəsər hər gün nəvəsini özü məktəbə aparıb-gətirir, bu işi nə arvadına, nə gəlininə etibar edir. Uşağı bir saat göz-dən qoymur, əlinə kitab alıb pəncərə qabağında oxuduğunu, hərdən böyüklər kimi cibindən dəftərçə çıxarıb nəsə yazdığını, səliqə ilə şeyləri portfelinə yığıb açarla bağladığını... gördükcə gözləri yaşarır. Bu, o deməkdir, Murad kişi maarifi, təhsili sevir, amma köhnə psixologiyadan gəlmə səma işlərinə, göy qübbəsindəki möcüzələrə qarışmamaq vərdişi yox deyil. Axı, insan psixologiyası beş-altı ilə dəyişmir! Aqilsə bir şagird kimi inadkardır: istəyir müəlliminin

öyrətdiyini əyani sübuta yetirsin. Amma babasına qarşı nəzakətini gözləməklə: «Aqil müəllimindən eşitdiyini demək istədi. «Müəllim» sözünü deməmişdi ki, kişi qışqırdı:

- Müəllim! Müəlliminə bax bunun!

- Elə demə, ata!

Aqil çox söz demək istəyirdi. Ancaq babasına cavab qaytarmaq çətin və ağır idi. O, əli ilə üzünü örtüb ağlaya-ağlaya getdi. Aqil babasının sözünü böyük dərd eləyib ağlayırdı. Sanki bu ağlamaqla o, deyirdi: «Müəllimimə elə demə, baba! Müəllim mənə çox istəyir». Diqqət yetirsək, burada oxucu Şərqə məxsus tərbiyə sisteminin bir uşaqda təzahürünü görür. Gəlin, Mir Cəlal hikmətindən çağdaş tərbiyəyə, onun təsir dairəsinə baxaq. Dərsdə hətta uşaq – 6 yaşından sinifdə ona bağlılanan «sərbəstlik» imkanından o şəkildə istifadə edir ki, müəllimini yığıncaqlarda, məktəb rəhbərliyi, valideynləri qarşısında kəskin tənqid edir! Adını da rəsmilər qoyublar: «Şagird subyektdir!» Soruşulmur ki, elə Sizləri oxuduğunuz

məktəbdə «obyekt» hesab edirdilər?! Qərbdəngəlmə belə yabançı, uşağın gələcək əxlaq tərbiyəsinə zərbələr vuracaq belə tərbiyə strukturuna ehtiyac yoxdur...

Mir Cəlal vurğuladığım kimi: pedaqoqdu, müəlimdi! Digər bir nüans da maraqlıdır. Hekayədə müəlim obrazı birbaşa fəaliyyət göstərmir, o görünür, amma kənardan güclü təsir nüfuzu vardır. Əsil müəlim bu cür olmalıdır. Şagirdləri onun öyrətdiyinə inanırlar, əqidələrinə çevrilir. Aqil də öz növbəsində mənim sədiyi biliyi babasına əyani göstərməkdə israrlıdır. Və tədricən məqsədinə çatır: «Murad kişi bu işə, gün tutulmağını dünyada bir adamın biləcəyinə inanmasada, nəvəsinin və qonşularının belə tamaşaya çıxmasına göz yuma bilmədi. Ürəyində düşündü: «Görüm axı, bu nə əhvalatdır!»»

Hər şey Aqilin dediyi kimi olur, Murad kişi «təslim» olur: Aqilin «görürsən qaralan yeri, deyəsən parçalanır axı» - deməsi babasını daha həvəslə maraqlandırır, cavabında: «dayan görüm» - dillənir.

Mir Cəlal Murad kişinin heyrətini məxsusi təsvirlə – canlı təsvir plastikası ilə, daxili psixologiya ilə çatdırır. Oxucu zəngin dilə heç də babanın inamından az heyrətlənmir: «İnanmadığı, ağına sığışdıra bilmədiyi heyrətli hadisə Murad kişini almışdı, yaman almışdı. Sağdan başlayıb qaralan və zərbə dəymiş uşaq siması kimi saralan, al rəngini itirən günəş. Get-gedə kişiye təəccüblü və dəhşətli görünürdü. Az qala onun yarısını kəsib atdılar, qalan hissə ay parçasına oxşadı. Murad kişi bir an gözünü ayırıb yerə baxanda, yarpaqları rəngsiz, kölgələri qarışıq, yerləri ala-gölə, zəfəran rənginə bürünmüş gördü və qorxudanmı, heyrətdənmi, yaxud özünü itirdiyindənmi nə isə pıçıldadı, ətrafına baxdı. Göylərin nadir hissəsini cəsarətlə seyr edən, saatın dəqiqələrini sayan və qəzet məlumatı ilə yoxlayan on iki yaşlı indii ona baxırdı»...

Murad kişi müəllim sözünə, müəllimin öyrətdiyi biliyə şübhəsi qalmır və nəvəsinin kiçicik nailiyyətinə qəlbən sevinir, bircə onu deyir: - Ay qırışmal, belə işlərin də varmış!

Mir Cəlalin müəllim obrazları ətrafının, yaxud valideynlərinin fonunda təqdim olunur; bu məsələ onu göstərir ki, təhsilin incəlikləri, onun aparıcılarının rolu peşəkar pedaqoq-yazıçılar tərəfindən düzgün qiymətləndirilir. Bəzən də uşaq təhsil alır, pedaqoji kollektivin təliminə və tərbiyəsinə düşür. Səciyyəvi odur ki, «kənarlar» epizodik xarakteri daşımır, onların tərcümeyi-halları açıqlanır. Yaxud, yaxın aurası görünür. «Əsgər oğlu» hekayəsində belə bir bədii priyomdan istifadə edən müəllif ilk öncə Ehtiyat nə-nənin obrazını verir. Nəvəsi Hafız isə hələ məktəbli-dir. Murad baba nəvəsi Aqilin fonunda açılır. Bu dəfə də tək nəvələrinin ümidinə qalmağa səbəbkar müha-ribədir, yad torpaqları (bugünkü baxışından) qoru-mağa yollanan və «qara kağız»ları oğul yerinə qayı-dan doğma Azərbaycanın oğulları. «Qadın bütün səadətini, müqəddəs hisslərini «əsgər oğlunun» - Ha-fızın oxumasına və boya-başa çatmasına bağlamışdı. Hafızın pioner şəklini gecə-gündüz can köynəyinin altında, qoynunda gəzdirər, bütün dost, yoldaşlarına

göstərar, sevinib fəxr edərdi. Hafiz bir saat gecikdimi Ehtiyatı məktəb qapısında görərdin. Hafizin başı ağrıldımı dünya qadının gözündə qaralardı. Hafiz güldümü qadının ürəyi çiçək kimi açılardı». Bu epizodda oxucu cəfəkeş, mehriban və övladsevən ana (nənə) surətilə tanış oluruq: inanırıq ki, onun tərbiyə verdiyi uşaq cəmiyyətdə öz yerini tutacaqdır.

Hafiz universitetə girir. Oxucu hekayədə müəllifin maariflənmə aparmasına işarə edir. Hafiz bir jurnalda Moskva Universitetinin şəklini nənəsinə göstərir. Əlbəttə, yaşlı nəsil – unutmayaq ki, əhvalat müharibə illərindən – az sonradan gedir – XX əsrin əvvəllərində doğulmuşların bir nümayəndəsi Ehtiyat nənədən gedir. O, yeni quruculuq nailiyyətlərilə tanış etməlidir. Nənə-nəvə arasında maraqlı dialoq gedir, izaha arvad diqqətlə qulaq asır, təəccüblənir və inanır. İyirmi beş min otaqlı, otuz iki mərtəbəli universitet şəhərciyi həqiqət, iftixar doğurmaya bilmir. Yaşlı azəri-türk qadını aqılanə düşünməyi və nəticə çıxarmağı

bacarır, nailiyyətlərə sevinir. Amma o, Hafizin oxumağını yadından çıxarmır və təbii ora gəlib çıxır:

«- Haçan tikiblər bunu, belə?

- Son beş il ərzində. Bu il də burada dərs başlanır.

- Bəxtəvər orada oxuyanlara!

- Ana, istərsənmi oğlun da onların cərgəsində olsun?

- Niyə istəmirəm, oğul. Təki sən böyük-böyük dərslərə çatasan, səsin elə yerlərdən gəlsin.

- Ana, mən də oraya imtahan vermək, Moskva universitetində oxumaq istəyirəm.

- Allah muradını versin, oğul!»

Mir Cəlal gənclərin, yeniyetmələrin oxuması, mütaliəsi üçün əhəmiyyətli bir vasitəni xatırladır; bununla o, yenə XXI əsrə boylanır. Oxuyuruq: «...Heç bir ölkədə, heç bir dövrdə qələm işləməmiş, kitab bağlanmamışdır, alimlərin, kəşflərin adı bu qədər çəkilməmişdir. Tarlalarda, bağ və bostanlarda məhsul toplanışı fəslə şıdırğı davam edən kimi kitabxanaların

da qızğın iş fəslı imtahan vaxtıdır. Minlərlə gənclər kitab üçün axışb gəlirlər. Döşü önlüklü kitabxanaçı-lar əldə qeyd kağızı, tər tökə-tökə qəfəsləri araşdırır, qucaq-qucaq kitabları tələsə-tələsə oxu zalına daşıyır-lar». Yazıçı nə demək istəyir? Əvvəla, savad, bilik üçün oxumaq, mütaliəni zənginləşdirmək vacibdir. Sonra buna hökumət, əlaqəli təşkilatlar şərait yarat-malıdır, nəhayət gənclərin oxuya marağını tələbata çevirmək üçün ciddi, real şəraitlə yanaşı, asudə vaxt, ruhi sakitlik, nikbinlik və sair amillər unudulmamalı-dır. XX əsrin son onilliklərinin nəslı şükürlər ki, hələ yaşayır, bu sətirlərin müəllifi də! Pambıq və üzüm tar-lalarında, heyvandarlıq fermalarında, kənd klubla-rında İttifaqda çıxan qəzetlər, jurnallar, müxtəlif janr-lı kitablar dövlət hesabına (yaxud kolxoz və sovxozla-rın büdcəsindən) hətta səyyar kitabxanalara verilirdi. Millət oxuyurdu, lap ucuz qiymətə kitablar satılırdı. Orta məktəbdə oxuyarkən yaşadığımız ucqar kəndin əzəmətli klubunu xatırlayıram, onun zəngin kitabxa-nası vardı, qəzetlər, jurnallar hər gün axşamayaxın

rayon mərkəzindən çatdırılırdı. Məktəb kitabxanalarının rəflərində yeni kitablara yer çatmırdı. Hamı: yaşlı, cavan ... oxuyurdular. Bu həqiqəti Mir Cəlal necə dana bilərdi? Yazıçının öz əsərləri də istisna deyildi... Mən bir-iki il əvvəl bir neçə tədris müəssisəsinin kitabxanalarına müraciət edib, Mir Cəlalin latın qrafikasında əsərlərini istədim, kitabxanaçılar daxili bir əzabla: «almamışıq» - cavabını verdilər. Məktəb kitabxanaları günbəgün «qurumaqdadır», kənd klublarından əsər-əlamət belə qalmamışdır... İstərdim, bizim təyinatlı nazirlərimiz, idarə rəhbərlərimiz, eləcə də direktorlarımız, təhsil şöbə müdirlərimiz bu ciddi siyasi-sosial problemi görmək üçün mərhum ədibimizin «Əsgər oğlu» hekayəsini dəfələrlə oxuyub nəticə çıxarsınlar...

...Ehtiyat nənənin istəyi yaxınlaşmışdır. Oğul nəvəsi ali məktəbə qəbul imtahanları vermək üçün Bakıya hazırlaşır. Bu məqamda da ana-nənə istisini, məhəbbətini, nigarançılığı görürük. Bəlkə də Hafizdən çox onun özü narahatçılıq keçirir: «Necə olacaq görə-

sən?.. Uşaq imtahanlardan nə cür çıxacaq? Yayın günündə arıqlayacaq» - düşünür. Ehtiyat nənə gecə boyu fikirləşdikcə daha dərinə gedir: «Görəsən müəllimlər Hafizin dərindən razı qalacaqmı, yoxsa kağızlarını qaytarıb deyəcəklər: «Bala, sən get öz şəhərinizdəki instituta! Buralara gücün düşməz...» Və peşimanlayır: «Dilim, ağzım qurusun, onda gədə qüssədən dəli olar. Onda mən neylərəm? Mənim əlim hara çatar?...» Ehtiyat nənə özünə haqlı olaraq təsəlli verir ki, Hafizi Bünyad müəllim hər yerdə tərifləyir, naxış kimi xətti var, əsgər balası, özü təyyarə modeli düzəldir, daşdan keçən attestatı var: «On ildir məktəbin, müəllimin, direktorun əzizidir»...

Yuxarıdakı epizod – Ehtiyat xalanın Hafiz sarıdan narahatçılığı bir sadə, yüksək tərbiyə verdiyi, savad aşılandığı bir məzuna obyektiv münasibətin təbii təsviridir. «Əsgər oğlu»ndan (1953) sonra Mir Cəlal «Plovdan sonra» (1955) hekayəsini yazmışdı. Bu əsərdə də artıq Moskvada instituta qəbul olunmuş oğlu Ramizi yola salan Ərkinaz xanım surətilə tanış

etmişdi oxucunu. Kitabın III fəslində bu hekayəni geniş təhlil etdiyimdən geniş danışmaq istəmirəm; onu deyərdim ki, Ərkinazın oğlu Bakının bir məktəbində oxumuş, attestat almışdır. Lakin ərkəyönlüyün, ifrat qayğının, sakit arxayınçılığın nəticəsində oxumağı bacarmır. Ərkinaz xanımın Ehtiyat anadan fərqli olaraq Ramizə məhəbbətini yazıçı belə təsvir edir: «Ərkinaz xanımın oğluna məhəbbəti ayrı bir məhəbbətdir. Q qardaş görmədiyindənmi, tək bir oğul anası olduğundanmi, Ramizin göz qabağında necə tez boy atıb böyüməyini, yoldaşlar arasında fərəhlə dönüb-dolaşmasını, oxumasını, çalmasını, oynamasını gördüyündənmi, nədənsə, söz və söhbətinin əvvəli də, axırı da Ramizdir...» İki fərqli ailə, tərbiyə və məktəb. Kamil və qeyri-kamil şagirdin yetişməsi strukturunun mahiyyəti. Hafiz əsgər oğludur, atası cəbhədə həlak olmuşdur, Ramiz vəzifəli bir şəxsin övladıdır. Bəs necə olur, iki bir-birinə zidd uşaq yetişir? Bəlkə hər iki təhsil ocağında təlim və tərbiyənin qoyuluşu, tətbiqi bambaşqadır: birində hər şey qayda-qanun

çərçivəsindədir, digərində əksinə. Xeyr. Yazıçı hər iki hekayədə uşağın sağlam bilik və tərbiyə almasında ailə mühitinin ciddi rolunu işıqlandırır, geniş mənada uşağı əhatə edən mürəkkəb münasibətlərin yaradılmasıdır və əsas rol mühitin üzərinə düşür, daha doğrusu, əxlaqi anlayışların məzmununu açsan, hansı ki, onun strukturuna daxildir: maddiləşmiş insan görüşləri, mühakimələri, niyyətlərinin əyani görünümü. Uşaq (məktəbli) aşağı siniflərdən ictimai (sosial) instinktə yiyələnəlməlidir; o, artıq əşyanın yerdə olduğunu, dəftərin döşəmədə tapdalandığını və sair vəziyyəti gördükdə səliqəyə salmalıdır, artıqları yerinə qoymalıdır. Hafiz atasızdır, o, nənəsinin himayəsindədir, Ehtiyat xala isə necə deyərlər, xalq pedaqogikası üsullarına laqeyd deyil, müasir şəraitlə az-çox tanışdır. Ərkinaz xala ərinin puluna arxayındır və özünün çətin məsələlərdə istedadının bəhrəsinə. O, uşağın qulağı eşidə-eşidə ifrat dərəcədə tərifləyir, göylərə qaldırır: «Bizimki ayrı cür uşaqdır. Müəllimlər danışa görəsən! Belə, bir özgə uşaqdı. Direktorlar lap məəttəl qalıblar.

Bu yaşda uşaqda belə fərasət. Görünməyib axı. Professorlar indidən Ramizin üstündə dava salıblar. Biri deyir mənim institutumə gələcək, o biri deyir, yox, ona özüm dərs verəcəyəm. Biri deyir gərək akademiylər yanında dərs ala, Səs-sədəsi şəhəri götürüb, bil-mirəm necə olacaq, öz canım üçün...»

Mir Cəlal obrazının təqdimində yeniyetmələrin (gənclərin) qəlb dünyasını açmağı, anlamağı oxuculara həvalə edir. Obrazların didaktik strukturunda mən onu qeyd edərdim ki, psixologiyada «emosional yuxu» yozumu vardır və bunu tərbiyəçilər vaxtında qiymətləndirməyi, yəni nəzərə almağı diqqətdə saxlamalıdılar: bu (emosional yuxu), təhlükə olub, gəncin qəlbini yatırır, sözü başa düşməkdən məhrum edir. Valideyn, müəllim uşaqdakı həssas hissiyyatın müsbət rolunu görməyə borcludular, ona görə ki, hər iki proses, fakt insanın (yaşından asılı olmayaraq) incə sinir mexanizmi kimi, müsbətə doğru inkişaf etməlidir, cillənməlidir.

Ehtiyat xala Hafizin qəbul imtahanlarına hazırlaşması üçün dağ kəndindən Bakıya, bacısıgilə gəlir. Mənzildə hətta Hafizlə imtahan verən yoldaşlarına da qulluq göstərir. Geniş ürəkli bacılar. Hər xalqda belə insanlar yetişmir.

«Üstü kitablar, kağızlar, xəritələr, qələm və kərəndaşlarla dolu stolun kənarında üç nəfər cavan mütaliyəyə elə cumublar ki, bir-birindən tamam xəbərsizdilər. Göy maykalı nazik bir oğlan dirsəklənib oxuyur. Abı satin köynəkli gözünü kağızlara zilləyə-rək, başını iki əli arasına alıb sanki sıxır, ya səs eşitməmək üçün qulaqlarını tutub... Bunlar, bu kitab hərisləri, təhsil əsgərləri dərstdən, imtahan biletlərindən başqa heç nə düşünmür, heç nəyə baxmırlar. Sanki hop tutublar, bir-birilə də danışmırlar. Onlar rəsmi dərslərdə olduğu kimi, özlərinə məcburi mütaliyə vaxtı təyin ediblər. Bir saat hər kəs öz teması ilə məşğul olur. Sonra beş dəqiqə tənəffüs başlanır...» Oxucu üçün maraq doğurmaya bilməz: yazıçı məzunun, imtahana hazırlaşan gəncin gün rejimini belə pe-

daqoji baxımdan düzgün çatdırır. Bu, məsələnin bir tərəfidir... Bəs Ramiz necə? O, qəbul olunur və Moskvağa göndərilir.

«Əsgər oğlu»nda qəbulla bağlı bir epizodu xatırlayıram:

«- Məni təbrik edə bilərsən. Universitetə, fizika fakültəsinə qəbul olundum.

- Fizika nədir?
- Mühəndislik – injener!
- Doğrudan?
- Bu da mənim vəsiqəm!

Hafiz qəbul komissiyasının verdiyi yoxlamaları uca səslə oxudu. İmtahanların hamısını əla verdiyi (yalnız rusca yazıdan «4» almışdı) üçün onu Moskva Universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsinə qəbul etmişdilər».

Maraqlı müqayisədə Mir Cəlalın bədii faktları bəlkə də öz həyatından, övladlarının uğurla Universitetlərə qəbulundan yaşadığı təəssüratdan almışdır. Böyük oğlu, hazırda dünyada tanınmış alim, akade-

mik Arif Paşayevin onda doğurduğu qürur hissi oytatmışdır? Yazıcının ruhi qidası olmasa yaxşı, həyatı əsər hasilə gəlmir. Nəticə etibarilə obrazlar tipikləşir, hadisələr də həmçinin. Birinci hekayə. Yazıcının tələbə obrazı, onu Bakı dəmiryolu vağzalından ötürürlər: «Üçüncü signal veriləndə Ehtiyat xalanın qəlbi tərpendi. Sanki bu həyəcanlı dəqiqədə onu güclü bir əl götürüb yoxladı, təkrar yerə qoydu. Sanki bunu imtahan üçün etdilər. O, özünü toplayıb belini düzəltdi. Başını dik tutdu, gözlərini silib nəvəsinin üzünə bütün həsrəti və məhəbbətilə baxdı. Hafiz təcrübəli bir gənc kimi qollarını açıb, özünü qadının qucağına atdı. Ana öz Hafizini var gücü ilə bağına basdı, qısa, qoca, tunc kimi bərk əllərini gəncin enli kürəyində mehriban-mehriban gəzdirdi: «Ağrın alım, uğur olsun! Get oğul!» Hafiz yoldaşları ilə görüşüb vidalaşdı, qalxıb vaqonun pilləsində dayandı. Qatar tərpendi, ürəkləri də tərpetdi. Hafiz pilləkəndən anasına əl eləyir, vidalaşırdı. Qatar onu alıb aparır, uzaqlaşdırırdı. Uza-

qlaşdıqca onun təbəssümlü nəzərləri anasının həyəcanlı simasından ayrılmırdı»...

İkinci hekayədən: «Axırncı zəng vurulana yaxın bir gödək, çalbaş kişi, bir də orta boylu qoca qadın tələsik özlərini səkiyə yetirdilər. İri bir bağlamanı ehtiyatla vaqona çıxarıb, Ramizin yerinə apardılar. Onların dalınca Ərkinaz xanım da çıxdı. «Uşağın» kupe-sini, rahatlığını bir də yoxladı və çox çəkmədi ki, axırncı zəng çalındı, yola salanlar vaqondan düşdülər. Ramiz əvvəl kənardakıqlarla, sonra da valideyninə əl verdi, öpüşdü. Ərkinaz xanım həyəcan keçirirdi:

- Qadan alım, Ramiz, qalarsan, tez ol!

Ramiz qatarın hərəkətini görənlər kimi cəld vaqonun pilləsinə atıldı. Dəsmal eləyə-eləyə vidalaşdı. Vaqon bir an içində onu götürüb getdi»...

Mir Cəlalda maarifçi obrazlar, təhsilin subyektləri: müəllim-pedaqoqlar, alimlər və digər aparıcılar (təhsilə rəhbərlik edənlər) bir şəxsiyyət olaraq əxlaqdan, «davranış xətti»ndən uzaqlaşmırlar; davranışın mahiyyətindəki «həqiqiliyin» və «qeyri-həqiqiliyin»

məntiqinə varırlar. Ona görə ki, yazıçı dərk edir – belə «uzaqlaşma» şəxsiyyətin həm fiziki, həm də mənəvi faciəsidir – normalar, ideallar və başqa sosial əhəmiyyətli sərvətlər ondan kənarlaşır. Bu isə o deməkdir, faydalı, zəruri, perspektivli işlər «qeyri-həqiqi», özbaşınalıq, şiltaqlıq, yerliçilik «həqiqi» kimi görünür. Şəxsiyyətin özündən (öz aləmindən), özünün psixoloji vəziyyətindən, transsendantlığından uzaqlaşması isə onu fərdiyyətçiliyə gətirir. Və o adamın daxilində soyuqluq, «digər aləm»lə vuruş əhvalı doğurur; o aləm heç də müsbət obyekt (subyekt) olmur, pisliklə, zərbə gözləməklə, xəyanətlə nəticələnir. M.Cəlalin xüsusilə, müəllim, alim obrazları – təbii ki, ziyalılardır – yüksək, nəcib, xeyirxah hisslərin bərqərarlığı onların şəxsi fəallığının təzahürünə çevrilir. Obrazların didaktik-əxlaqi şüurunun strukturu və funksiyaları təkmilləşir; bu da qəlbin ən mürəkkəb duyğularını, ümidlərini, inamlarını toplamaq qabiliyyəti deməkdir, emosional zənginliyinə zəmanətdir.

Mir Cəlal əllinci illərdən başlayaraq yazdığı «Açıq kitab», «Yolumuz hayanadır», müasirlərin fəaliyyətindən bəhs edən «Təzə şəhər», «Yaşlıdlarım» romanlarında və bir sıra hekayələrində bu prosesin həllini görürük. Şəxsiyyətin əxlaqi strukturunun realizasiyasına nüfuz etməklə psixoloji-pedaqoji təlimin incəliyi əksini tapmışdır. Bunlar yazıcının yaşadığı real sistemlə, ölkə quruculuğu ilə və siyasi sifarişin qaçılmazlığı ilə də bağlı idi. Danılmaz həqiqətdir ki, ictimai həyatda əxlaqın statusu genişləndirilirdi və bu, mənəvi tərəqqinin adına yazılırdı. Belə ki, ziyalıların daşdıqları davranış (əxlaq) normaları istehsal münasibətlərindən tutmuş siyasi normativ-qanunlara qədər bütün sahələrə nüfuz edirdi, nəzarət olunmayan həyat fəaliyyətinə təsir göstərirdi. Lakin gənc nəslin bir şəxsiyyət kimi inkişafı təhsildə əxlaqın idrak məzmununda bir atribut idi və mənəvi tərəqqini proqnozlaşdırırdı. Mir Cəlalin xüsusilə, «Açıq kitab», «Təzə şəhər» və «Yaşlıdlarım» əsərlərində bu məsələ qabarıq qoyulmuşdur. Birinci romanda institut rektoru İslam

Verdiyev obrazı «qütbün» bir tərəfində, ətrafında da Kərim Gəldiyev, digəri «qütbündə» Vahid Nemətov və Rübabə Səttar zadə obrazları dayanır. İslam Verdiyev əxlaqi məsuliyyət yaxşılıq etməkdir, liberallığa yol verməkdir, nəzarəti itirməkdir, bununla sağlam mühit yarada bilmir, mənəvi stimula aradan qaldırılır. Mənim fikrimcə, İslam Verdiyev obrazının geniş əl-qol atmaması, sanki instituta daxil olmayan şəxs olmasında müəllif ciddi müxalif tələbə Vahid surətini yaratmışdır. Elə Səttar Səttar zadənin özü olsun – bir qədər də ilk görüşlərə gəlsək, Səməd kişini bu «qapalı» dövrəyə salırlar. Gənc Vahidi meydana atmaqla yazıçı gənclərin mübariz, istedadlı, ədalətli tipini yaratmaq istəmiş və buna nail olmuşdur. Rəhbər, vəzifəli şəxs bir vətəndaş, ziyalı – insan kimi mikro və makro mühiti mənimsəmək üsullarının spesifikasiyini, psixoloji mexanizmini, xüsusi funksiyalarını bilməyə borcudur. Və bu «triada»nın hər bir həlqəsi üçün özünün xüsusi meyarını hazırlamalıdır. Belə olduqda pedaqoji və tələbə kollektivinin ümumsosial tələbləri-

ni yerinə yetirərdi, gənc kadrların təhsilində və yetişdirilməsində pedaqoqların və mühəndis-mütəxəssislərinin bilik və savadlarını vahid istiqamətə yönəldirdi. Belə halda şəxsiyyətin arzu olunan təhsil və humanist idealını elmi və əxlaqi cəhətdən əsaslandırmağa imkan tapardı. İslam Verdiyev institutun açılışının bayram kimi nəzərdə tutulmasında şəxsi şöhrət, mənafə naminə saxtakarlığa əl atır və ona elə gəlir ki, rəqibi yoxdur, öz komandası ilə məsələ həllini tapacaqdır. Yazıçı bu məsələdə digər yaşlı müəllimləri, mütəxəssisləri onunla qarşılaşdırma bilirdi, lakin gənclik fenomeninə üstünlük verir; bu Vahiddir.

Direktorun açılışla bağlı qəzetdə məqaləsi çap olunmuşdur və orada yazmışdır ki, Azərbaycanda birinci dəfə mühəndislik institutu təşkil edirik... Məlum olur ki, fikir səhvdir. Bunun üstünü Vahid açır, əvvəl redaksiyanı tənbeh edir, sonra direktorun yanına gəlir. Aralarında dialoq olur: «Verdiyev utana-utana gələn və nə isə bir şey demək istəyən Vahidə döndü:

- Nə var, bala?

Vahid qəzeti göstərdi:

- Müəllim, bunu siz yazmısınız, bu məqaləni?

Verdiyevin gözləri iftixar hissilə işıqlandı:

- Bəyəm imzası yoxdur?

- Var, amma...

Verdiyev onu sözlü adama oxşatdı:

- «Amma» nədir? Yoxsa sən də Qurd oğlu Qədir kimi təbrikə gəlmisən?

- ...Bu cümləni oxuyun görək.

Verdiyev qəzeti əlinə aldı: «Bu gün Azərbaycanda birinci dəfə olaraq mühəndislik məktəbi açılır. Bu gün kulturamızın...»

Verdiyev Vahidin üzünə baxdı:

- Bunda səhv axtarırsan?

- Bəlkə birisi iyirmi üçüncü ilin qəzetlərinə baxdı, onda nə deyər?

Direktor dodağını büzdü:

- İyirmi üçüncü ilin nə dəxli var məsələyə?»

Mübahisə davam edir, direktor özünə haqq qazandırmağa çalışır, lakin daş qayaya rast gəlib.

Nəhayət Vahid:

«Məsələ bərpa dövründə deyil, tarixi yenidən başlamaq iştahındadır. Yubiley lazımdırsa, on illik, on iki illik edilsin».

Yenə mübahisə uzanır.

Maraqlı bədii faktdır, çox mətləblərdən soraq verir. Mir Cəlal əvvəla, təhsil müəssisəsinə o vaxt da subyektiv əsaslarla rəhbər vəzifələrə kimlərisə təyin etmək prinsipini göstərir, savadsız yazı bunun ilk şərtidir. İkincisi, mətbuata yalan, təhrif, böhtan ayaq açmamalıdır. Üçüncüsü, tarixi fakta laqeyd yanaşıb, şəxsi şöhrət naminə özünüküləşdirmək olmaz. Mir Cəlal yaxşı bilirdi ki, «təhrifetmə» məsələsi Sovet ideologiyasının tərkib hissəsidir. Keçmişin tarixi faktları arxivə atılır, ləyaqətli insanlarımız, xalqı üçün faciələrle üzləşən qəhrəmanlarımız birbaşa unudulur, bütün tarixi uğurlara Sovet hakimiyyəti, onun Lenini və Stalini imza atırlar. Yeganə ədalətli partiya isə biridir: Kommunist partiyası! Ümumiyyətlə, bəşəriyyətin əldə etdiyi hər hansı bir nailiyyəti hər hansı bir siyasi

sistemin təhrif etməsinə, unutmalarına, yalana çıxarmasına əxlaqi baxımdan da ixtiyarı çatmır. Mövcud quruluş qoy öz tarixini yaratsın, əlbəttə, xalqın, vətənin, rifahın mənafeyinə. Biz də bu baxımdan az çəkməmişik. Yazıcının toxunduğu məsələ xırda görünsə də, tarixi dəyərlərin puça çıxarılmasıdır; hər bir tarixi uğurda bütöv halda bəşəriyyətin tərəqqisi, onun azadlıq mübarizəsi dayanır. F.Engels dahiyənə demişdir ki, ümumtarixi tərəqqidə, nailiyyətdə o amil fərqləndirilməlidir: insanın sosial münasibətləri, özünün daxili, ruhi (mənəvi) aləmi üzərində, nəhayət, öz üzərində hökmranlığının inkişafı dayanır. Tarixin güzgüsündə etiraf edilir ki, Sovet hökuməti hələlik sosial qüvvələrin mənimsənilməsində, insanın ruhi aləminin dərkində, xüsusilə, onun üzərində hökmran olması sahəsində daha az iş görülmüşdür; cəmiyyətin, o cümlədən, insanın təkmilləşməsinin şəxsiyyətdaxili fəaliyyətinin rolu artırılmalıdır.

Əsərlərin xronoloji yazılma ardıcılığında «Yolumuz haynadır» romanında M.Cəlal M.Ələkbər

Sabir dövrünə qayıtmış və «üç sual»a cavab axtarmışdır. Qeyd etdiyim kimi: «Azərbaycanı başdan-ayağa bürüyən ədalətsizlik, haqsızlıq sindromunda nə gözləyir? Milli ziyalılarımız nicat yolunu tapa biləcəkmiz? Obrazlar bu mühiti dioloji (polifonik) tərzdə qavramaqda haqlıdırlarmı?»²⁴ Sabiri oxucu müəllim kimi görür, Şamaxıdan Bakıya, onun Balaxanı kəndində (qəsəbəsində) məktəbə müəllimi işləyir. Söhbət bir peşənin icrası üçün müəllim çatışmazlığından getmir, Sabirsiz də uşaqlar müəllimsiz qalmazdılar. Lakin işıqlı, dahi satirik bir şairin qaynar burjua mühi-tinə düşməsi, hökumətdən narazı ziyalılarla, xüsusilə, «Molla Nəsrəddin» jurnalının naşiri, böyük dramaturq Mirzə Cəlillə yaradıcılıq ünsiyyəti və onun «yenidən doğuluşu» haqqın, ədalətin şəirdə, poeziyada eşidilməsiydi. Professor, sabirşünas Tərhan Novruzov yazır: «İstismarçıların əxlaq və mənəviyyatının inqilabi humanizm mövqeyindən inikası tənqidi realizmin sosial mündəricəsini zənginləşdirən amillərdən idi.

²⁴ Eminov Allahverdi. Mir Cəlalin poetikası, I c. B. 2011, səh. 159.

«Pulu məzhəbi, Məkkəsi, Mədinəsi, dini, inamı» elan edən fırlıdaqçı alverçilər, «Millət necə tarac olur olsun, nə işim var» deyən yalançı millətpərəstlər... zalımlar, şərəfati dövlətdə görən xəsislər, yaltaq və bürokrat çinovliklərdi.²⁵ Belə siyasi və sosial cəhətdən naqis sistem milli ziyalılarımızı maarifçiliyə daha çox səsleyirdi və onlar nicat yolunu bunda görürdülər. Lakin mövcud quruluşun dəyişilməsində təkamülə hacət qalmırdı, Rusiyada başlanan tətillər, qiyamlar inqilabdan xəbər verirdi. Lenin ideoloqu olduğu nəzəriyyə üçün maarifçiliyin gücü «sıfıra» bərabərdir. Milli ziyalılarımız siyasi dünyagörüşünə lazımınca ziyələnmişdilər və ümidlərini Şimala – Rusiyaya bağlamışdılar, marksizm-leninizm ideologiyasına ümidlənmişdilər. Paradoks da olsa Sabiri «inqilabçı şair» adlandırırdılar, halbuki dahi şairi düşündürən millətinin qəflət yuxusundan ayılması, savadlanması, ədalətin hökmranlığı problemydi. Bu «üçlüyün» olmaması da təbii ki, millətini, torpağını sevməyən,

²⁵ Novruzov Tərən. Sabir ədəbi məktəbi, B. 1992, s. 37-38.

yalnız şəxsi mənafeyini güdən boynuyoğunlar, çara səcdə qılanlar, sərvət toplamağa namusunu, qeyrətini verənlər təbəqəsini yetişdirirdi. Azərbaycanı neft milyonərləri idarə edirdi, amma çar rejiminin nəzarətində. Ruslaşma siyasəti isə daha dərinə işləyirdi. Bir qrup ziyalılar, başda Əli bəy Hüseynzadə olmaqla siyasəti başa düşür, qorxunun gəlişini hiss edirdilər. Ə.Hüseynzadə, M.Rəsulzadə, Ə.Ağaoğlu, F.X.Xoyski, N.Nərimanov, Ə.Ağayev kimi ziyalıların isə nə siyasi, nə də maddi kapitalları var idi. Başçılar mənşəcə qeyri-millətdən idilər, Rusiyadan bəhrələnirdilər. Belələri xaraktercə müstəbid, hakimiyyətperəst və əzazildi. Təxminən belə bir mühiti, onun liderlərini çox yaxşı anlayan filosoflar, psixoloqlar öz fikirlərini gizlətmirdilər. Fransız psixoloqu Q.Lebon yazmışdı: «Başçıların hakimiyyəti çox müstəbid xarakterə malikdir, lakin məhz bu müstəbidlik ona tabe olmağa vadar edir. Əmin olmaq çətin deyil ki, onlar hətta ən coşğun fəhlə sinfini belə özünə tabe olmağa məcbur edirlər. Halbuki öz hakimiyyətini təmin etmək üçün

onların əlində heç bir vasitə yoxdur. Onlar iş saatlarının sayını, əmək haqqının miqdarını təyin edir, tətill keçirilməsinə, onun müəyyən saatda başlamasına və qurtarmasına qərar verirlər».²⁶

Mir Cəlal Sabir mühitinin siyasi və sosial ab-havasını, əxlaq normalarını düzgün qiymətləndirir, bu zəmindən obrazlarının siyasi və əxlaqi davranışlarına obyektiv yanaşır. Kənddə başlanan inqilabi oyanışın ilk cizgilərini, Abbas Səhhət və Ələkbər Sabir kimi açıqgözlü, maarifçi və şair obrazlarını yaradır. Əsas iştirakçı olan tarixi simaların öz fərdi taleyinin tamlığını və orijinallığını şəxsiyyətlərin əxlaqi qarşılıqlı zənginləşməsi, yoldaşlıq, birlik əsaslarının inkişafı gedişini təsvir edir.

Əsərdə digər bir məsələyə də toxunuram: Romanın ilk səhifələrində Tahirzadənin, əgər belə demək mümkünsə, siyasi portretini görürük. O, daima düşünür – götür-qoy edir, dini xurafatın Şamaxı bölgəsində baş alıb getdiyinə heyifslənir. Onun qarşısın-

²⁶ Bax: Qustav le Bon, B. s. 246.

da Hacı Axund, Hacı Rəsul, Hacı Məcid dayanıblar. Sabiri biz siyasətçi kimi tanımırıq və «siyasi görüşləri» xatırlanmamışdır. Lakin şairlər (və digər yazarlar) anadangəlmə qeyri-peşəkar siyasətçilərdir: dövrünü, onun cəmiyyətinin, adamlarının etiraz səsini eşidir və dərk edirsə... Üstəgəl, öldürücü, islahedici satirik şeirlər yazırsa... Mirzə Abbasqulu ilə dərdləşəndə... hətta rasiona düşünür, tarixin dönüş məqamı ilə üz-üzə duran iki dünyanı aşkar görür. O, möminlər mühitində özünə yer tapmır, ürəyi sanki qəfəsdə çırpınır, şəhərə meyl edir. Ümid bəslədiyi görkəmli maarifçi Soltan Məcid Qənizadəyə bir məktub da ünvanlayır.

Tahirzadə obrazı demək bir tərəfdən real səslənir – tarixi şəxsiyyətdir, digər tərəfdən bədii obrazdır və yazıçı üçün öz məqsədinin daşıyıcısıdır, çox mətləbləri onun simasında oxuculara çatdırmaq səlahiyyətinə malikdir. Tahirzadə XX əsrin ilk onilliyinə allahpayı kimi göndərilmişdir və «Molla Nəsrəddin» dərgisinə rast gəlmişdir. Deməli, tarixi zərurətdir bun-

lar; azadlıq hərəkətində Sözün qüdrəti zirehli bir ordudan daha vacibdir.

Mir Cəlal Tahirzadənin Bakı mühitində, xüsusilə, pedaqoji fəaliyyətindən yan keçə bilməzdi. Şairi məhz buraya gətirən həm də balalara dərs demək, onları ayılmaq, ziyalılarla ünsiyyət bağlamaqdı.

Müəllif Tahirzadəni tənha qoymur Şamaxıda, Mirzə Abbasqulu ilə xeyli söhbətini, xüsusilə, şeir, ədəbiyyat haqqında mülahizələrini oxuculara bir təsəlli kimi çatdırır: Şamaxı mühitində elə hər şey xurafata təslim deyildir, Nizami də, Mirzə Cəlil də, Qorki də oxunur. Maraqlıdır, Mir Cəlal XX əsrin əvvəllərində gedən ictimai-sosial proseslərin belə məqamlarında Əntiqə obrazını əsərə daxil edir. Oxumaq həvəsli, yanğılı, məlahətli səslə, amma yetim, maddi imkansız bu qızcığazla müəllif nə demək istəmişdir? Bu obraza ehtiyac varmı? Hətta anası Məsmə arvad qızının həvəsini görüb qəti etirazını bildirir: «Sən gör nə boş xəyalətə düşürsən. Oxumaq nədi, yetim qızsan, Allahyar bəyin, Hacı Məcid Əfəndinin balası deyilsən

ki! Bizə nə yaraşır məktəb, oxumaq filan! Oxumaq axundun, bəyin, tacirin qismətidi... Oxumaq sənin harana yaraşır. Qapazlı başına, ac qarnına, çılpaq əyin-başınamı? Bu sifətdə səni uşqol uşaqlarının yanına qoymazlar!» Lakin ümid yeri Tahirzadədir, o da Məsmə arvada deyir ki, qızın oxumağa çox can atır. Və Əntiqəyə oxumağa layiqli bəzi keyfiyyətlərini deyir. Məsmə arvadı inandırır.

Mir Cəlal Əntiqənin timsalında qızlarımızın oxumağa ciddi meylini göstərsə, zamana hələ düzəlməmişdir, qarşıda Hacı Rəsul dayanmışdır.

Əntiqənin səsi özünə bəla gətirir, Hacı Rəsulun caynağına keçir. Bir yeniyetmə qız restoranda oxumağa başlayır. Bu xətdə iki münasibət var: Tahirzadə və Hacı Rəsul. Məsələnin «pərdəarxası» mahiyyəti ondadır ki, Tahirzadə Əntiqənin məhz Şamaxıda oxumasını istəyir: «Uşaqları oxutmaq üçün uzaq şəhərlərə aparmaqdansa, Şamaxı kimi yerlərdə məktəbi çoxaltmaq lazımdır. Hacı, Bakı azdır. Şamaxı, Ağdaş, Ağsu kimi yerlərdə məktəb açmaq lazımdır. Kəndli

uşağına məktəb lazımdır» - deyir. Tahirzadə hətta məscidin həyətində maarifçilik ideyasını bildirir: «Bələgələrimizin tərbiyəsi vətənimizin gələcəyi üçün həqiqət, ədalət naminə hər vasitəyə əl atmaq gərəkdir». Hacı Rəsulun isə əsas məqsədi Əntiqəni özünə arvad etməkdir, çərkəz qızı Məryəmdən övladı olmur, şübhəsi bu qadındandır. Bəbir bəyin arvadı Qıssa xanım ərinin evlənəcəyini eşidəndə və anlayanda hay-həşir qopardırsa, Məryəm dünyaya uşaq gətirməməyinin «günahını» özündə gördüyündən istər-istəməz razılaşır. Əntiqə hansı yolu seçməlidir? Bu, bir yana, əsas mətləbə gəldikdə Tahirzadə onun istedadını açmaqda imkansız olan mühitin dəyişməsi məsələsi ortaya çıxmışdır. «Həyatın mənası» problemi mövcuddur ki, bunun həlli üçün müəyyən yanaşma mövcuddur. Mir Cəlal dünyagörüşü, əlavə olaraq o dövrün (qısa da olsa) ictimai-əxlaqi fərdlərin potensialını aşkara çıxarmaq, xalqın faydasına vermək ideyasını romanda bu iki obrazın timsalında təsvir etmişdir (təəssüf ki, bu əsərdən yazanlar xarakterlərin didaktik (təhsil anla-

mında) strukturundan yan keçmişlər, görünür, bu məsələ tədqiqatçıların məqsədi olmamışdır); dəyişmə (dəyişdirilmə yox, bu o şəxsin sırf özündən asılı olmur) hesablama nöqtələri barədə bu problemə yeni tələblər (sosial-siyasi-əxlaqi «üçlük»dən) şəklində baxmağa imkan verir. İnsan öz-özünü dəyişdiyi üçün öz həyat fəaliyyəti mənasını dünyaya, konkret yaşadığı cəmiyyətə özü «daxil edir». Belə ki, o, hər hansı fəvqəlbəşəriliyin xatirinə deyil, özünün naminə özünü dəyişir. Çün, özünü dəyişmədən mövcud ola bilməz, fəaliyyəti onun öz mahiyyətinin – kredosunun təşəkkülü gedişində subyektiv yönümlü olur. Bu, hər hansı ali, son, yaxud finala çatmaq həvəsi kimi qəbul edilmiş həvəs deyil. Şəxsiyyətin can atdığı «son məqsədlər» sosial varlığın əvvəlki fəaliyyətinin, yəni ictimai insanın öz vəziyyətinin inkişaf meyillərinin inikasıdır. Bu məqsədlərə nail olduqdan sonra ictimai insanın daha da inkişafını tələb edən daha yüksək, yeni «son məqsədlər» irəli sürülür. Bu məqsədlərin dəyişdirilməsi (bu, artıq ikinci mərhələdir, sosiallaşmasıdır)

insanın varlığına (xarakterinə) mütərəqqi istiqamət verir. Tahirzadənin Bakı mühitinə qayıtması zəruridir: Görkəmli ictimai xadimlərlə tanışlıq, Mirzə Cəlilin «Molla Nəsrəddin» jurnalı ilə əməkdaşlıq, Bakıdakı inqilabi oyanışın əlamətləri və digər önəmli hadisələr Mirzə Ələkbər Sabirin dünyagörüşünü dəyişdirdi, şairi məişətçilikdən çıxartdı. Digər tərəfdən o, imtahan verib dərs demək hüququ da qazandı, hətta nisbətən yaşlılara dərs dedi. Tahirzadə cəsarət göstərərək, mövhumatın liderləri qarşısında ürək sözlərini dedi. Hansı ki, o, Şamaxıda bu cəsarəti nümayiş etdirmək imkanı əldə edə bilməyəcəkdi. Tahirzadə Səttarxan hərəkətinin siyasi mahiyyətini haradan dərk edəcəkdi? Müsəlmanlara bir-iki kəlməni necə çatdıracaqdı? Yazıçı bu məqamı ötürməmişdir: «Tahirzadə sürətli addımlarla qabağa gedəndə hamı susdu, o, üzünü əyləşənlərə tutub əvvəlcə mülayim, sakit və sonra get-gedə uca səslə dedi:

- Camaat, cənablar! Cənab qazı, sağ olsun, çox şirin danışdı, biz də necə ki, lazımdır eşitdik. Səttar-

xan barəsində buyurdular, seyidi-şühələ müsibətindən də dedilər. Bunlar hamısı vacibdir... Bu gün Kərbəla meydanı – Azərbaycandakı vətənpərvərlik meydanıdır. Hər kimin ürəyində bir cüzi olsa din, namus, vətən hissi varsa, oranın qeydinə qalmalıdır. Axıtmalı qanlarımız, ehsan etməli pullarımız, ərzağımız varsa, gəlin oraya – ürəklər parçalayan Azərbaycan matəmkarlığına verək! Zaman bizdən bunu istəyir. Bu gün ən böyük ibadət, ən birinci din və vətənpərvərlik, ən birinci islam yolunda cihad oraya kömək eləməkdir!»

Haşiyə çıxım ki: Bu sətirləri oxuyanda Qarabağımız, düşmən əlində hələlik susan Vətənimizin bir xeyli parçası yadıma düşdü (hələ güneydəki soydaşlarımızın taleyi bir yana). Məndən bəzi «vətənpərvərlər» inciməmiş olmaz ki, bir an da olsun nə Qarabağı düşünür, nə oğlanları Qarabağ müharibəsində iştirak etmiş, nə də «dinc» zamanında qarda-qışda əsgər pal-tarı geyinmişdir. Məqsədləri var-dövlətlərini daha da artırmaq, «çirkli pulları» banklarda yerləşdirib, əcnəbilərin rahat xərcləməsinə şərait yaratmaqdır. Ölməz

Mir Cəlal Sabirdən iki misranı elə-belə nümunə gətirmir, onun özü dərin vətənpərvər vətəndaş idi.

Nuri-çəşmanımmisan, ay pul

və ya canımmisan?

Məshəfim, Məkkəm, Mədinəm,

Qibləm, ərkanımmisan...

Mir Cəlaln bir ədib kimi bu gün yeri görünür.

Mirzə Ələkbar Tahirzadənin «son məqsədi» onun fəaliyyətinin, ideallarının xalqın xeyrinə, gənc nəslin savadlanmasına, ictimai prosesləri dərk etməsinə və qiymətləndirməsinə köklənmişdir, miqyaslıdır. Mir Cəlal «dəyişmə» probleminin aydın tərəfini görür: Tahirzadənin Bakıdakı müəllimlik fəaliyyəti və poetik yaradıcılığı onun sosial-əxlaqi xarakterinin formalaşmasının ümumi istiqamətinə kömək edir və bu missiya tarixən öz yerini tutur. Maariflə, savadlanma ilə, məktəblərin açılması ilə, güclü maarifçilik hərəkatı, eləcə də xeyriyyəçiliklə bağlı əsərdə bunlara geniş yer verilməsi didaktik strukturun (unutmayacağı ki, cəmiyyətin ya dəyişdirilməsində, ya da təzələnmə-

sində maarifçilik başlıca amil (şərt) olmuşdur) inkişafının tamlığı, bütövlüyü deməkdir. Bu cür tamlıq məqsəddir, insanın yaradıcılıq imkanlarının təzahürüdür, əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş hansısa fərdi, özəl məqsəddən asılı olmadan qüvvələrin inkişafıdır. K.Marksın təbirincə desək: insanın vəzifəsi, məqsədi budur ki, o, qəti şəkildə müəyyən olunmuş bir varlıq kimi qalmağa çalışmır, təşəkkülün mütləq hərəkətidədir».

Əntiqə obrazı, əlbəttə, «tarixi» şəxs edyil, yazıçı təxəyyülünün məhsuludur və «Mir Cəlalin poetikası»nın I cildində (2011) israrladığım kimi, «Dağlar dilə gəldi» povestindəki Əntiqə deyil və xarakterləri, yaşsı bir-birini tamamlamır. Romandakı Əntiqənin səsi onun az qala faciəsilə nəticələnəcəkdi. Hacı Rəsulun Məsmə arvadı aldadıb, onun qızını Bakıya gətirməsi və restoran müğənnilərinə çevirməsi o dövrün müsəlmançılığına da, tərbiyə sisteminə də yaraşmır. Yazıçı bu hərəkəti – azəri-türk qızının restoranda oxumasını qəbul edə bilməzdi. Ona görə də real vəziyyətdə onu

qardaşı Bəndalının əlilə qaçırır, Bəndalı Hacı Rəsulu təhqir edir, cəzaya düçar olur. İş məhkəməyə gəlib çıxır. Tahirzadə bu dəfə Bəndalını müdafiə edir (onun ictimai fəaliyyətindən biridir), istehza ilə deyir: «Cənab hakim, bu işi nahaq şişirdib gətiriblər, sizin də başınızı ağrıdıblar. Burada bir uşağın öz qardaşına məhəbbətindən, öz evinə qayıtmaq meylindən başqa heç nə yoxdur. Təəccüblü, qeyri-qanuni nə var ki? Hacı zor ilə xanəndə saxlamayacaq ki? İmperatorluğun qanunu deyil, hər kəs ixtiyar sahibidir. Əntiqə də elə. Zor ilə nökr, ya xanəndə saxlamağa qanun yol vermir. Bunu iddiaçıya başa salmaq olar».

Qeyd edim ki, Tahirzadə obrazından yazanlar adətən, Sabiri şair kimi görmək istəmişlər, onun ictimai savadına, fəaliyyətinə, qanunlardan xəbərdarlığına şübhə ilə yanaşmışlar. Mir Cəlal, əksinə düşünmüş və fikrində yanılmamışdır: Dünyəvi şeirlər yazan şair çox şeyi bilməmiş olmur. Sovet dönəmində bəzi züytutan ədəbiyatşünaslar demirdimi Aşıq Ələsgər savadsız idi!.. Məhkəmədə varlı, sərvət sahiblərinin ək-

sərinə xas olan bir əxlaqı enmənin şahidi olurq: şəxsi mənafə üçün hətta dövlətin intereslərini müdafiə etməsi pərdəsi altında zəhmətsiz, istismar, vəzifə yolu ilə karyerasını yalanlar üzərində qurmaq! Budur, Hacı Rəsul – müasirlərinin sələfi! Məhkəmədə Hacı Rəsulun təkidi: «Hacı Rəsul küçədən pul tapıb ki, gətirə Şamaxının yetim-yesirinə dağıda? Biz demişdik həm oxusun, həm də beş şahı xeyir verər. Nə bilmək olar ki, yumurtamamış falını da içəcəək. Nə bilək!»

Hacı Rəsulun əxlaqı ilə hakimin davranışı üst-üstə düşür və onların davranış strukturundan irəli gəlir. Nəzərə almaq lazımdır ki, əxlaq daxilən hüquqi tənzimləmə ilə qarşılıqlı surətdə kəşisir. Cinayəti təkcə qanun deyil, eyni zamanda ictimai qınaq, hiddət də pisləyir. Hüquqi qanunlar ayrı-ayrı şəxslərə, qurumlara, kollektivlərə müraciət edirsə, əxlaqda müraciət olunan lazımi dərəcədə qeyri-müəyyəndir – bu gün də. Əgər hüquqi normalar xüsusi təsisatlarla: hakimiyyət orqanları, prokurorluq, məhkəmə və sairə həyata keçirilsə, əxlaq ilk növbədə ictimai rəyə istinad edir.

Bəndalının məhkəməsində də məhkəmənin hökmü əx-laqi hissin, ovqatın, haqqın deyil, qanunun tələbinə cavab verir: Bəndalıya üç il iş kəsir! Bu məqamda da Mir Cəlal Sabirdən bir beyti xatırladır:

Haqqa nahaq söyləyib qohum-əqraba

ağlatmışam.

Mən haram ilə həlalı bir-birinə

qatmışam.

Göründüyü kimi, Tahirzadə obrazına gəldikdə, bütün insanlar kimi ona da fəaliyyətin ümumi koordinaqları məlumdur və bundan istifadə edib siyasi və sosial həyatın gedişini sezməli, görməli və başa düşməlidir; bunu isə hər bir şəxsə aid etmək düzgün olmazdı. Lazım gəlir ki, o, fəaliyyətində, xüsusilə, maariçiliyində və yaradıcılığında mürəkkəb vəziyyəti qismən, yarımçıq və təhrif şəklində həyata keçirsin. Bir qayda olaraq, niyyətlərlə nəticələrin müəyyən vəhdəti mövcuddur; əslində fərdin, qrupun, nəsillərin təcrübəsini yeganə variant kimi götürmək də ağlabatan olmur, dövrün çağırışlarına intellektlə, dünyag-

örüşünlə və əxlaqla cavab verilir. Deməli, Tahirzadə bu sosial və mənəvi dəyərlərə hazır ola bilməzdi, geniş siyasi-ictimai mühitə çıxmaq üçün o, Bakını seçir, Mirzə Ələkbər Tahirzadə kənddən, ulusdan tamamilə ayrılmır və qopa da bilməzdi: xalqı ağır vəziyyətdən: sağlamlığın bərpasından, uşaqların savadlanmağından, acizlikdən və sairdən qurtarmağı düşünür, milləti, ziyalıları, varlıları öz çağırışı ilə silkələyir: «Eli və maarif kəsb edənlərimizin ümdə arzusu özlərini şəhərə salıb isticə, mənfəətli qulluq tapmaqdır (deməli, Sabir özünü kənddən ayırmadığını bir daha vurğulayır və inandırır). Kəndlərimizdə əcəlsiz, dərmansız, müalicəsiz ölənlərin hədd-hesabı yoxdur. Nə əczaxana, nə mərazxana, nə elmi həkim və cərrah gözə dəyir. Çox böyük kəndlərimiz var ki, içində məktəb yoxdur... Cavan müəllimlərin əksəri ki, darülmüəllimində kəsb-maarif ediblər, bir sənədin artıq kənddə qalıb müəllimlik etməzlər və qaranlıqda qalan qardaşlarını ziyalandırıb, gözlərini açmağı özlərinə vətən borcu saymazlar...»

Mirzə Ələkbər Sabir böyük maarifçi, ədəbiyyatşünas, pedaqoq Firudin bəyin qəzetdə çap olunmuş bir məqaləsindəki bəzi parçaları da diqqət mərkəzinə çəkir. Bu şəxs də xalqın savadlılığını ön plana çəkir. Əhməd Kamal bu fikrin müəlliflə maraqlanır və Tahirzadədən soruşur da: «- Bu kəlamlar kimin ola?

- Kim ola!

- Möhtərəm müəllim Firudin bəyin məqaləsidir».

Tahirzadə nəhayət, Əntiqəni öz çalışdığı məktəbə düzəltməyə çalışmış, hətta Üzeyir bəyə xahişə getmiş, Şəfiqə xanımdan şəfqət görmüş, qız məktəbinə, pansiona qoymuşdu.

Oxucu Əntiqəni rəsmi məclisdə oxuyan görür, Tahirzadə də dinləyir...

Oxucu Tahirzadəni maarifçi, məktəbdar obrazında görür; bu onun ən böyük arzusu idi: «Bu gün Tahirzadənin həyatında bəxtiyar bir gün idi. İllərdən bəri arzusunda olduğu bir mətləbə – müəllimlik vəzifəsinə nail olmuşdu».

Mir Cəlalin sevinclə oxucularına verdiyi «xəbər»dir, ona görə ki: «İndi məhəl-məktəbində uşaqlara çərəkə oxutmaq yox, dövlət xadimlərində olan əsil müəllim kimi çalışacaqdı. İndi o, ayrı-ayrı adamların xahişilə yox, hörmətli bir təşkilatın, nəşri-maarif cəmiyyətinin xidmətində sayılırdı».

Mir Cəlal Sabir obrazında təhsilin ayrı-ayrı şəxslərin mənafeyinə yox, cəmiyyətin, millətin azadlığında yeni üfüqlər açmaq qüdrətinə malikliyinə, sosial dönüşlər yarada bilməsini, insanların həyat tərzini dəyişmək zorunda olduğunu təfərrüatı ilə təsvir etmişdir. Təhsilin didaktik strukturu – şəxsiyyətin formalaşmasında misilsiz xidməti – bədii ədəbiyyatda qoyuluşu obrazların həyatına drammatizm gətirir, çünki bu sürətlər yalnız pozitiv qərarların icrası ilə yox, eyni zamanda mümkünsüzlüyün faciəsilə də nəticələnərdi. Bu bədii yanaşma Mir Cəlal nəsrinə xas deyildir.

Mir Cəlalin obrazları varlığı praktik və nəzəri dərk edir, yaxud elmi üsula bənzəməyən başqa bir üsullarla, bu isə K.Marksın təbirincə desək: «Bu

dünyanın bədii, dini, əməli-əxlaqi mənimsənilməsinədən fərqlənir» iddiasıdır. Bu bədii qəhrəmanlar (personajlar) həqiqətin və yanılmanın həlledici çərçivəsində hərəkət edən düşüncəni verir; çalışılır ki, səhv addım atılmasın. Bəllidir ki, varlığın, mövcudatın bədii mənimsənilməsi onun obrazlı idrakı və dəyişdirilməsidir. Bu o zaman baş verir ki, hər bir obraz ya gözəl olanı, ya da eybəcəri qəbul edir; bu əməl (iş), addım yaxşıdır, bu niyyət (arzu) pisdır. «Açıq kitab»da iki cür peşə sahibinin obrazı yaradılmışdır: İncəsənət adamı Səyyar Səttarzadə və professor Vəzirzadə. Səttarzadə romana tez daxil olur, öz xoşuna yox, qızı Rübabə haqsızlıqla üzləşəndə. Vəzirzadə təxminən konflikt ortaya çıxanda, layihə zamanı Səttarzadənin xarakterini oxucu daha geniş duyur. O, qarşısına o məqsədi qoymur ki, qarşılaşanda özünün imperativliyindən istifadə etməlidir. Lakin təbiətində bu hiss var – münasibətdə başqa yolu qalmır, məsələ ondadır – İslam Verdiyev kənarda qalır, siyasi qurumla işi qaydaya salmaq daha münasibdir. Bir də direktor so-

nuncu mərhələ olur – yekunlaşır problem. İncəsənət xadimləri kövrək xarakterlidir; bu, sənətdən, bəddiyyatdan gəlir. Səttar Səttarzadə bu ovqatı görmək çətindir, bircə nişan-toy məclisindən savayı. İş elə gətirir – Kərim Gəldiyevlə «görüşməli» olur – onun dəvətilə, hələlik telefonla. Mahir şantajçı, küt və savadsız Kərim Gəldiyev, qızı Rübabədən o ki var «silahlandırır» atanı, əsəblərin ucunda tərəfmüqabilini kökləyir. Danışıqdan sonra Səttarzadə o biri otağa keçir: «Kişi simasında bir iztirab olduğu halda, pianonu silməkdə olan Rübabəyə baxırdı. Sanki Rübabəyə nə isə xəbər verdilər. O da atasına tərəf döndü. Atasının nəzərlərində qeyri-adilik duyub, yaxın gəldi. Səttarzadə bunu istəyirdi.

- Qızım, - dedi, - bu nə hoqqadır mənim başıma gətirirsən?

Rübabə yeridiyi yerdə donub qaldı. Kişinin də rəngi qaçdı. O, ailədə söz-sov, ovqattəlxlik görmüşdü, hətta bərk incilik də xatırlayırdı, ancaq yeganə övladı olan əziz Rübabənin adı ilə bağlı heç bir inciklik ya-

dına, gümanına gəlmirdi. Anasız qalandan sonra atası Rübabəyə güldən ağır söz deməzdi. Bir fəlakət üz vermiş, əlindən xəta çıxmış kimi Rübabənin halı dəyişdi. İşdən çəkildi, atasının qəzəbli üzünə baxdı, deməyə söz tapmadı. Səttarzadə təkrar elədi:

- Qızım, bu nə hoqqadır başıma açırsan?

Dialog əsəbi davam edir. QIZI təəccüblənir. Vahidin adını çəkir, ona «lotu» deyir. Bu söz Rübabəyə təsir edir, doluxsunur, hirsindən ağlayır:

«- Ata, - dedi, - sənə nə olub? Vahidəmi deyirsən o sözü? Xainlərə inanma, ata! Ata can!

Rübabə əlləri ilə üzünü örtüdü, hönkürtü ilə üzü üstə çarpayıya yıxıldı».

Epizodda atanın və övladın davranışı üz-üzə gəlir, ata imperativ psixologiyalı yaşlı kişi, övlad kövrək, bakir təbiətli gənc qız, hər ikisi xeyir timsallı. Qiyabi, kənardan hər iki adamı çirkaba sürükləyən şərin daşıyıcısı. Deməli, sakit, ziyansız insanların davranışını «şər» qüvvə nəzarətə alır, «xeyir» hələ özünü sübuta yetirməmişdir. Mütləq meydana «həqiqət» -

üçüncü fenom gəlməlidir. Elm, incəsənət və əxlaq – dünyanı mənimsəmənin bu «üç» üsulu kimi, öz spesifikasiyi ucbatından bir-birini əvəzləyə bilmir; beləliklə, həqiqət problemi elmi idrakda, bədii obraz problemi incəsənətdə, davranış normaları problemi isə əxlaqda özünü göstərir...

Səttar Səttarzadənin sərt xüsusiyyəti olsa da, heç vaxt «şərə» təslim olmur, çün, inadkardır, həqiqətin üzə çıxarılmasına qədər əqidə, fikir mübadiləsini aparmağı bacarır. O, instituta gəlir, telefonda danışdığı «rəhbər işçini» görmək istəyir. Nəhayət, «partkomu» xəbər alır və məsələdən agah olan Gəldiyev öz otağına dəvət edir. Səttarzadə informasiydan «partkomun» xəbərsiz olduğunu zənn edib gəlişinin səbəbini bildirir:

«- Yoldaş partkom, zəhmət də olsa, yanınıza xüsusi bir məsələ üçün gəlmişəm. Mənim qızım institutda oxuyur ikinci sinifdə.

- Səttarzadə Rübabəmi?

- Bəli, Rübabə!

Bu cavabı eşidəndə ceyran ovlamış ovçu kimi, Gəldiyevin gözləri parıldadı. Özünü güclə təbəssümdən yığıb ciddiliyini saxladı. «Görüm, - dedi, - aşnam nə deyəcək».

Səttar zadə səmimi danışmağa köklənib, elə də sözə başlayır və dilindən belə bir cümlə çıxarır: «Arvadların sözü olmasın, nəzir-niyaz ilə böyüdüb bu yerə gətirmişəm» - «Xeyir» sindromu, Gəldiyev isə ürəyindən keçirir: «Ay zalım oğlu, niyə stenoqrafistdən, katibdən saxlamırsan, kişinin ağzından qızıl kimi söz düşdü. Nəzir-niyaz! Bax, elə bu sözə də şahidim olsa, Səttar zadənin abırını ətəyinə bükərəm. Amma de gəl, sabah danacaq da...» - «Şər» sindromu. Deməli, Gəldiyev ən eybəcər əqidəsilə yaşlı sənətkarın, atanın əhval dinamikasını pozmaqla onun həyat tərzinə, xoşbəxtliyinə qılınc vurmuş olur; bu adam stress də keçirirdi. Bu baxımdan əhval-ruhiyyə insanın azad, razı, səadətli yaşamasına təsir edən mühüm faktordur. Bu məsələdə əlbəttə, baskar sosial mühitdir, pedaqoji kollektivə rəhbərlikdədir – yaranan anarxiyadadır. –

Sonu cəmiyyətdir. Ruhi gümrahlığı da, əksinə halı da o cəmiyyət yaradır. Hansı ki, belə vəziyyət Səttarzadənin hisslərinə həlledici təsir göstərmişdir. Əlbəttə, bu təsirin qüvvəsi hər bir şəxsiyyətdə – o şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif cür təsir edir. Mir Cəlal sənətkarlıqla sosialist cəmiyyətində Gəldiyevlərin irəli çəkilməsi, ona böyük imtiyazların bəxş edilməsi prosesini obrazlarının didaktik strukturunda təsvir etmişdir. Oxucuya elə gələ bilərdi, bu Kərim Gəldiyev yalan-böhtanla hey irəli gedəcək, hələ ki, ona inanırlar, o biri yandan da cavandır. Hər şeyi gözləmək mümkün işdir. Lakin onun sonuncu saxtakarlığı professor Vəzirbəyli və Poladovun ayıqlığı nəticəsində aşkara çıxır. Gəldiyev məişət planında uğursuzluğa uğrayanda inşaat sahəsinə əl atır, müsəbiqədə qalib gəlmək üçün ən optimal yolu Vahidin layihəsini oğurlamağı qərara alır. Anonim imzaları «dişinə» vurur: «Ürək», «Salam», «Açıq kitab». Bunların heç birindən xəbəri yoxdur. Saxtakarlığı məharətlə qurur. Lakin elm öz sözünü deyir, yəni professor

Vahiddən – tələbəsindən, onun qabiliyyətindən xəbərdardır. Müzakirə zamanı cəsarətli Poladov obrazı ilə qarşılaşırıq. (Əvvəllər bir məmur postunda oturanda Verdiyev onunla «dil» tapmaq həvəsinə düşmüşdü). İlk təşəbbüs ondan gəlir, Gəldiyev incə prosedura ilə iki zərfi sədrin qabağına qoyur: «Yoxdur, - dedi, - qazanmayanları (əsərlər nəzərdə tutulur – A.E.) niyə açıb avtoru utandırırıq». Bununla məsələ qapanardı. Poladov isə göy zərfi cəsarətlə cırır, iki qatlanmış kağızı əlinə alır, oxuyur: «Ürək» adlı proyektə mən Gəldiyev Kərim Abbas oğlu çəkmişəm. Bu, mənim əsərimdir».

Verdiyev vəzifəsindən istifadə edib Gəldiyevi qucaqlayır və: «Bərəkəllah əlinin qabiliyyətinə! İndi daha ölsəm də arzum qalmadı» mesajı ilə iclası yekunlaşdırmağı düşünür. Gəldiyev təbrikləri qəbul edir. Poladov ikinci zərfi açır: «Salamov layihəsi. Müəllifi Kirovabad Pambıq zavodunun mühəndisi. Bu vaxt professor Vəzirbəyli işə qarışır; o, nə Verdiyev

evlir, nə də Poladovdur, alimdir, peşəkar mütəxəssisdir: «Sədr nə demək istəyirdisə, Vəzirbəyli soruşdu:

- «Ürək» layihəsinə mən də baxmışam. Bu, necə şeydir? Təəccüblüdür!

Gəldiyev tez dedi:

- Professor, bu ayrıdır, sən deyən «Ürək» deyil. Bizdə iki «Ürək» var: biri elə, biri belə». – Diqqəti yayındırmağa çalışır. Lakin Vəzirbəyli təmkinini pozmadan üzünü məclisə tutub deyir: «- Yoldaşlar, cavan bir mühəndis var, tanımamış olmazsınız. Vahid! Onun layihəsinə kim baxıb?

Gəldiyev dilləndi:

- Onu nə bilmək olar? Proyektlərə ad yazılmayıb ha!

- Yox, o elə iş olmasın gərək! Çox qabiliyyətli mühəndisdir. Gərək ki, iştirak eləyir, işləyirdi. İştirak eləyir, yaxşı da fikirləri, planları var, neçə dəfə mənim yanıma məsləhətə gəlib.

Verdiyev dedi:

- Professor, Gəldiyevin proyektində də təzə fikir az deyil.

- Axı mən bu fikirləri Vahiddən eşitmişəm.

- Ola bilər. Tanışdılar, Gəldiyev bizə danışan kimi ona da danışa bilər».

İki şəxs, iki xarakter, iki dünyagörüşü. Gənc Gəldiyev hələ «can vermək» niyyətində deyil, hətta müəllimi, professor Vəzirbəyliyi də fikrindən daşındırmağa əmindir!

Poladov obyektiv məmurdur, təklənən professoru vəziyyətdən çıxarır; resenziya alınb-alınmadığını soruşanda Gəldiyevin canına üşütmə düşür. Verdiyev bu dəfə də professorun qarşısına «daş» dığırdayırsa, keçmir. Həqiqət ortadadır. İki qütbdən: saxtakarlardan və obyektivlərdən birincilərin qalib gəlməsinə şübhə yeri qalmır. Professor qətiyyətlə: «Mən görürəm ki, Vahidin proyektini ayrılıqda yoxdur. Bəlkə kişinin əməyi itib. Niyə axtarmayaq? İki dəqiqə mənə möhlət verin.

Vəzirbəyli telefona yaxın gələndə Gəldiyevin tıptıpla ürəyini dəlmək istədi:

- Görünür, Vəzirbəylinin gizli imzalardan xəbəri var!»

Gəldiyevin yenə məharəti, böhtana təhrik etmək ümidi. Vəzirbəyli müdrik, təcrübəli alimdir, tövrünü pozmadan deyir ki, imzadan yox, yaxşı əsərlərdən xəbərim var! Çəkənlərin çoxunu tanıyıram, Vahidin özünə üç dəfə məsləhət vermişəm, o əsərin taleyi məni maraqlandırır.

Verdiyev müdaxiləsindən qalmır, havadan asılı suallar verirsə, Vəzirbəylinin əsaslı və ədalətli arqumentləri istedadlı tələbəsi Vahidi kölgədlən çıxarır: «Onun işini mən görmək istəyirəm. Mən baxdıqlarımın heç biri Vahidin qələminə oxşamır» - konkretliyi ikinci tərəfi çıxılmaz vəziyyətə salır və Vahid təşrif buyurur. Dialoq uzanır, amma məntiqlə, dəlillə.

Qeyd edim ki, Mir Cəlalin əsərlərində «dialoq» son dərəcə iti, təbii, obrazın xarakterini açır; nəsrdə

mən deyərdim ki, Mir Cəlal qədər dialoq qurmaq ustadı yoxdur.

Juri nəhayət, həqiqəti ortaya qoyur, layihənin əsil müəllifi Vahid Nayıbov olduğu sübuta yetirilir...

Oxucu ilk dəfə ziyahların bir yerə cəm olduğunu görür, müəllifin fikri o deyil ki, «məhkəmə» qursun; əsla! Amma ortadakı «predmet» - layihə xarakterləri üzə çıxarır. Burada yazıçı etikası obrazların əxlaqına aydınlıq gətirir: xeyirlə şərin qovşağı. Bu cür məqamlarda nəzəri mühakimədən daha etibarlı praktikadır, statik predmetin özü. – Həqiqətin meyarı. Oxucu əyanilik vasitəsilə juri iştirakçılarının hər birinin obyektə münasibətlərindən asılı olmayaraq, müəyyən bilik alır və əxliqə nəticə çıxarır, obyektin insana lazım olanla, insanı subyektiv olaraq maraqlandıranla əlaqəsinin müəyyənləşdiricisi kimi təzahür edir. Oxucu digər bir yanaşma da apara bilər: subyektin və obyektin nəzəri anlaşmasında sərvət əlaqəsinə də nəzərdə tutur. Belə gedişdə obyektiv aləmin kiçik bir hadisəsi insanın arzuları, mənafeləri, ümidləri ilə bilavasitə qarşılıqlı əla-

qəsində dərk edilir. Maraqlı deyilmi? Gəldiyəvlə Verdiyevin, Vəzirbəyli ilə Vahidin – hər birinin öz maraqları vardır. Burada mənəvi-praktik istiqamətlərin xeyirli və zərərli əməllərə, xeyir və şər, ədalətli və ədalətsiz işlərə ayrılmasının bütöv bir sistemi özünə yer edir. Romana qayıdaq: Gəldiyev fenomeni: «Gəldiyev ehtiyatla, ağır-ağır yoxuşu çıxdı. Səkiyə ayaq basanda Vahidin evi gözü önündə dikəldi, rəngi getmiş divardan çətin seçilən uca, taylı qapı Gəldiyevə tanışdı. İki ay yarım bundan qabaq, mülayim bir qış axşamında bu qapını «ziyarət» etməli olmuşdu. Ancaq o zaman Gəldiyevin iradəsi zəif idi...

Ürəyində xeyir ilə şəri dəyişdirdi. Şər deyirdi: «Hərif ilə qərəzli olduğun məlumdur. Bircə nəfər şahid çıxsa ki, filankəsi axşam tin başında gördüm, işin bitdi. Keç qapının dalında dur». «Bəlkə evdən bayıra çıxan oldu? Deyərəm Vahidi görməyə gəlmişəm. Axşama qədər işdə, idarədə niyə görmürsən? Tez yayınar, qaçaram! Yaylı qapı açılanda səsdən biləcək, dalımca düşəcəklər: lampoçkanı burub boşaldaram!»

Gəldiyev gənc olsa da yaşlı adam kimi düşünür. Bu yerdə, hansı ki, o, hələ düşünəcəkdə, fikrini qətiləşdirəcəkdə – F.Dostoyevskinin «Cinayət və cəza»dakı Raskolnikovu və Stavrogini, İvanı, ümumiyyətlə, insanın «ikiləşməsi» məqamını xatırladım: Şəxsiyyətin ikiləşməsi, şüurun, idrakın parçalanması. Onlar qarabasmalara məruz qalırlar, gözlərinə şeytan görünür. Bu əcayibləri, qarabasmaları psixi xəstəlik, ruhi sarsıntı kimi yozsalar da, bu yozumun özünə belə haradasa şübhə ilə baxırlar, hər dəfə kabus görünəndə onlar özlərini inandıрмаğa çalışırlar ki, qeybdən təşrif buyuran qonaq xəyal deyil, realdır, gerçəklikdən iblə qonuşurlar...

Gəldiyev artıq cani obrazında şərlə üzbəüzdür, ciddi, bütün ssenari üzərində qurulan karyerasını məhvə aparan Vahidi cismani aradan çıxarmalıdır. Hələ «şərlə» məsləhətləşməyə dəyər. Lakin «şərin» sözü görülecək tədbirini qətiləşdirir: «...Əllərini belində çatladı, dalısını qapıya söykəyib tamaşa edirmiş kimi durdu. Sonra kürəyilə güc gəldi. Ağır, yaylı qa-

pının bir tayı ləngərlə aralanmağa başladı. Qapı yavaş, lakin yanıqlı bir səs çıxardı. Sanki bir fəlakət olacağını demək istəyirdi. Qapı arasında çəhrayı qurşaq göründü, get-gedə enləndi. Qapı o qədər açıldı ki, bir adam içəri keçə bilirdi. Gəldiyev axırıncı dəfə anlaşılmaz bir növlə küçənin sağ-soluna nəzər saldı, ilan kimi sürüşüb içəri girdi. Qapının tayını yavaşca örtüdü, çəhrayı qurşaq nazilib yox olanda, qapının səsi də kəsildi. Gəldiyev barmaqları ucunda yeriyib pilləkəni çıxdı, məhəccərin üstünə qalxmamış, düşmək üçün əl yeri, ayaq yeri bələdlədi, dırmaşib lampoçkanı burdu. Lampoçka barmaqlarını yandırsa da, hərəkətini yavaşitmadı. İşıq sönəndə deyəsən, göydən naməlum, köməkçi bir əl onun müdhiş çiyinlərini örtmək üçün qara və ağır bir pərdə saldı. Zülmətdə hər şey birbirinə qovuşdu. Gəldiyev qaranlıqda özünü qınına salınmış xəncər kimi hiss etdi. Ancaq xəncər iş görəndən sonra qınına qoyulur. Siyirmək, bu pərdəni bir an üçün də olsa götürmək lazım gələcək».

Romanda ən həyəcan doğuran, insan psixikasının kritik momentlərini əyaniləşdirən, qarabasmalardan heç də geri qalmayan şeytan obrazı.

Raskolnikovun faciəsi dərin pul böhranı fonunda yaranıb cinayətlə qurtarmışdı. Onun fikrini başa düşmək olardı və özünün «ülgüc kimi itilənmiş dialektikası» vardı? Və romanda ilk, qəsdən titrəyən səs ahəngi: ehtiyac, gərgin vəziyyət, miskin alver. Bəs Gəldiyevi cinayətə təhrik edən nədir, hansı amildir? Zaman yad, quruluş başqa; əlbəttə, hər ikisində rusun əli hakimdir, kapitalizm Rusiyası və sosialist Azərbaycan-rus bolşeviklərin himayəsi. F.Dostoyevskinin ruhunu anlamağı bacaran, dostu N.N.Straxov Raskolnikov haqqında belə yazmışdır: «...Bizim qarşımızda ilk dəfə bədbəxt, nihilist təsvir edilmişdir. Müəllif nihilizmin onun ən ifrat inkişafında, elə bir nöqtəsində görmüşdür ki, bundan o yana artıq getməli bir yer yoxdur...»

Gəldiyevdə də nihilizm əhvalı yox deyil, lakin o, daha digər «şər» emosiyasını beynində qətiləşdirir.

Gəldiyev də son qərarında Vahidi öldürməkdir. Lakin onun iradəsi, zəifliyi, yaşamaq ehtirası buna yol vermir.

Mən bu obrazları tutuşdurmaq və eyniləşdirmək istəməzdim. Raskolnikovu da, Gəldiyevi də bu duruma sürəkləyən ictimai mühitdir, fərqi ondadır – Raskolnikov Çar üsul-idarəsinin özbaşınalığı dövründə yaşayır, Gəldiyevin də yaşadığı rejim çar Rusiyasının varisidir, sadəcə Romanovla Lenin rollarını dəyişmişlər. Amma Raskolnikov haradasa əxlaqi-sosial motivasiyada müsbətdir, bunu əsaslandırmağa səbəblər var. Mən F.Dostoyevskinin 1865-ci ildə Katkova yazdığı məktubdan bir parçanı verməklə kifayətlənməli olacağam: «Cinayətkar ondan sonra son fəlakətə qədər təxminən bir ay arxayın olur. Ona qarşı heç bir şübhə oyanmır və oyana da bilməz. Cinayətin bütün psixoloji prosesi elə bu zaman inkişaf etməyə başlayır. Qatilin qarşısında həll edilə bilməyən məsələlər qalxır, onun qəlbinə şübhə oyatmayan və gözlənilməz duyğular əzab verməyə başlayır. İlahi hə-

qiqət, yer üzünün qanunu öz hökmünü verir, nəticədə qatil o dərəcəyə çatır ki, öz-özünü çuğullamağa məcbur olur. Məcburdur ki, Katorqada məhv olsa da, insanlarla qaynayıb-qarışsın, o, cinayətkarlıqdan sonra dərhal hiss etdiyi təsirolunma və insanlardan ayrı düşmək duyğusu ona rahatlıq vermir, onu əzaba düçar edir. Həqiqət qanunu və insan təbiəti öz hökmünü verir. Cani günahını yumaq üçün özü əzaba düçar olmaq qərarına gəlir...»

Gəldiyev fərqli olaraq əzab-ışğəncə içində yaşamır, o, tələbədir, ictimai vəzifə də aparır, bəs onu cinayətə dartan hansı amildir, hansı hissdır? Şübhəsiz, aparıcı şər qüvvə intiqamda toxdayacaqdır. Bu, elə bir zəhərli ilandır, nəinki dişlərinin dibində, uzanan dilində belə zəhər axır. Gəldiyev bu məqamlarında yaşından çox-çox böyüyür, baxmayaraq təxminən Raskolnikovla bərabər olar – ona 40-50 yaş vermək səhv olmazdı: «İntiqam hissi canavar kimi Gəldiyevin içini gəmirirdi. Kürəyini buz divara söykəmişdi, ürəyi daş kimi bərkimiş, əsəbləri ağac kimi qabarmışdı. Əli

xəncərin dəstəsində müntəzir dayanıb, gözlərini qapıya zilləmişdi». Gəldiyev bu stress dəqiqələrində peşəkar qatilə çevrilir, hər anını ölçüb-biçir, qətl mənzərəsini bütün aydınlığı ilə görür. Bu yaşda yaşanan intiqam hissi: «Bir quş olub kənardan baxaydım. Vahidin cənazəsi əski kimi düşüb qalanda... qan qapıda göl quranda... Rübabə lampoçkanı yandıracaq... İşıq olsun, ərinin ayağı ilişməsin. Baxanda, yaxın gələndə dizinə döyüb nalə çəkəcək... O nalə mənə bəsd... Yangımı söndürməyə bəsd! Onu istəyirəm, hə, onu!» Lakin Gəldiyev bu ağır qətlə psixoloji cəhətdən hazır deyil, onda o ürək yoxdur, adi bir səsdən qorxursa, o adam necə intiqam ala bilər? «Bismillah» deyib, bir pillə aşağı endi. Dodağını çeynədi. İkiəlli xəncərin dəstəyindən tutub gərnəşirmiş kimi, qollarını şax saxladı. Az qaldı xəncərin qayıışı qopsun. Bir ayağını irəli, birini geri qoydu, bu saat Vahid daxil olacaqmış kimi hazır dayandı. Gözünü qapıya dikdi. Nəfəsini oğurladı. İçəridən bir qız uşağı çıxıb kibrit çəkdi...» Təsadüfən Rübabə «telefon eləyim, bu saat» - deyən-

də Gəldiyev götürülür. O, dala baxmadan tövşüyə-tövşüyə Çəmbərekəndə tərəf yüyürdü. Və həmin gecə Gəldiyev yatağa düşür, bir həftə yatır.

Unutmayaq ki, hadisələr XX əsrin otuzuncu illərinə təsadüf edir – təhsillə, elmlə əhatə olunmuş insanlar arasında. Bu adamlar sosial mühitə bələddilər, o yaşam üsullarına da belə əxlaq xasdır və adi, gündəlik səviyyədədir, fəaliyyətə daxildir. Davranış, əxlaq normaları təhsiləlmədə xüsusi həlqədir: cəmiyyətin inkişafının, insanların təkmilləşməsinin ən optimal, insanpərvər yollarını göstərir. Lakin bu prosesdə nəzəri əsaslanma insana (ya yaxşı, ya da pis mənada) bilavasitə nəzarət etmir: tərbiyədaxili təkamül, oyanışın realizasiyası, xeyirlə şərin mübarizəsi öz yerini tutur, əxlaqi qiymətləndirmə müəyyən mənada dərkolunandır; burada imperativ elementlər də baş qaldırır. Necə ki, müəyyən məqamda Gəldiyevdə bu, özünü bürüzə verdi.

Mir Cəlal obrazların taleyini sonacan izləyən yazıçıdır, Vahidlə Rübabəni məhəbbətilə yaratmışdır ki,

ər-arvad kimi mübarizədən uzaqda dayanırlar, yox ki, intriçalara qoşulmurlar – belə deməzdim. Əvvələn, əsərin mövzusu, məzmunu gənclər və yaşlılar arasındakı münasibətlərin fonunda şəxsiyyətin formalaşması yollarında əxlaqın imperativ tənzimləyici, istiqamətləndirici, kommunikativ (ünsiyyəti təmin edən), proqnostik və s. funksiyaların qarşılıqlı təsirini göstərməkdir. Və bunların bir-birilə əlaqələrində kəşimələr istisna olunmur. Mir Cəlal daha çox davranışda (əxlaqda) obrazların ünsiyyətcilliyini diqqətdə saxlayır, hansı qəhrəman bunu daxilən, aldığı təhsil, tərbiyə prizmasından qorumağı bacarır. Axı, bu prinsipdə dünyaya, cəmiyyətə və fərdlərə münasibət azadlığı vardır. Romanda bu xətt Vahid-Rübabə obrazlarında davam edir. Bu gənclər yüksək kommunikativliyə özbaşına yiyələnmişlər. Mühitlə əxlaqi təmasları – digər adamların axtarışları hesabına onların həyat təcrübəsi artır, buraya bir-birlərinə həqiqi məhəbbəti əlavə etsək – təxəyyül, fəhm, savad və sair va-

sitələrlə öz davranışlarını motivləşdirir. Buraya ünsiyyətin emosional cəhətini də əlavə edirəm...

Vahid obrazı romanda birdən-birə açılmır və bütün lazımı, faydalı şeylərə hazır gəldiyini də görmürük. Kənddən gəlmiş əməkçi Səməd kişinin oğludur. Lakin ilk aldığı ciddi mənəvi və sosial zərbə – institutdan haqsız çıxarılması ona ilk siqnal olur; sanki onu cəmiyyətə hazırlayır. Və onu erkən dəyişdirir. Burada Rübabənin əvvəl ünsiyyəti, sonra bu hissənin məhəbbətə dönməsi Vahidin daxilinə işıq salır. İnzibati tərəfə gəldikdə Gəldiyevlə «döyüş», Verdiyevlə mübahisə, Rübabənin dayaqlığı onu cəmiyyətdə mövqə tutmağa hazırlayır. Siyasi dəyanəti istisnalıq yaratmır, amma özünə inanır. Gəldiyevin yeməkxanada ona rast düşməsi, qonaq etmək istəməsi hansısa «hiylədən» xəbər verdiyini tutur. Fəndin məqsədi o imiş ki, «Vışka» qəzetində elan olunmuş «Yeni Bakı şəhərinin plan-layihəsini çəkmək üçün müsabiqə»də özünü həmmüəllif etməmiş! Belə çıxır, elə Vahidlə münasibətində yalançı görümlü onun riyakar, ikiüzlü

xarakterini müəyyənləşdirir. Əslində sosializmdə başqa əxlaqi atmosfer qüvvədədir: əxlaqi münasibətlər ictimai və şəxsi, fərdi və elitar (bu günün terminlə ifadə edirəm) mənafelərin vəhdətində ifadə edilir: şəxsiyyətin inkişafı sosial tələbat olur və humanistləşdirməyə «yol» açır. Vahid öz istedadı (yəqin partiyaçı olmasa idi bu inkişaf qeyri-mümkündü) potensialında uğuruna sürətlə start verir. Xüsusilə, romanda bu obrazın uğuru onun təhsilinin, kadr kimi müqtədir alimlərdən, mütəxəssislərdən gəlir, xüsusilə, professor Vəzirbəylilərdən. Müsabiqədə onun anonim imzası: «Açıq kitab» bəllənir – onun uğurları haqlı olaraq mikromühitdə qiymətini tapır.

Mir Cəlalın xarakter yaratmaq qüdrəti, xüsusilə, maarif sistemində işləyənlərin bədii obrazlarını ümumiləşdirməyi aydın göstərir. Hər şeydən əvvəl, professionalıqla, dəqiqliklə məsələlərə toxunur. Bu fikri sənədli qəbul etməsin oxucular – amma təhsil (indiki terminlə): müəllim-tələbə münasibətləri, idarəetmə psixologiyası, bu sahədə rəhbər – vəzifəli şəxslərin sə-

riştəliliyi və s. diqqəti cəlb edir. Otuzuncu illərdə yazdığı «Açıq kitab»dakı nazir, institut direktoru, müəllimlər, tələbələr maraqlı təsir bağışlayan obrazlardı, xarakterlərində didaktik yönüm güclüydü və onlar şəxsiyyət konsepsiyasına cavab verirdilər. Şübhəsiz, tam müsbət və mənfi personajlar deyildilər. Məsələ onda idi ki, gənc nəsil ağıllı, güclü, humanist planda işlənmişdi. Bu, o illər – zamana idi – Sovet hökuməti on-on beş ildi qurulmuşdu. Yeni təhsil ukladları məktəbə ayaq açırdı, kadrlar çatışmırdı. Altmışıncı illərdə Mir Cəlal bu bəşəri və mürəkkəb mövzuya daha çox meyl göstərdi və onlarla hekayə yazdı. «Ömrün mənası», «Ehtiram», «Qəbul imtahanı», «Ləyaqət» və sair əsərlərdə mövzular həm köhnə, həm də müasir dövrü əhatə edirdi. Yazıçı əsərlərində heyrətedici dərəcədə dəqiq danışır, adi bir hərəkətin yerini də dəqiq göstərir. «Ömrün mənası» hekayəsinin adı oçerkvari qoyulsa da, çox təbii, həzin, xatirə oyadan bədii məndir. Dəqiqlik budur: söhbət müəllimlər qurultayından, ora seçilən layiqli nümayəndələrdən, layiqli, tərəfsiz təltif-

lərdən gedir. Bu «üçlük» ön plana çəkilir, ona görə ki, vaxtilə rəsmi yığıncaq bütün tələblərə cavab verirmiş!

Mir Cəlalin dilindən: «Respublika miqyasında çağırılan konfrans və qurultaylar imkan verir ki, yoldaşlar yaxından görüşüb əhvallaşsın, bir-birinin işlə tanış olsun, müvəffəqiyyətlərinə sevinsinlər». Bu sətirləri oxuyan hər bir müəllimin özü ötənlərə yol gedir, bu sətirlərin müəllifi də həmçinin.

Hekayədə müəllif (birinci şəxsin dililə söylənilir) təlaşla, həsrətlə, sevinclə vaxtilə eyni məktəbdə işlədiyi bir müəllim-tərbiyəçini görmək arzusundadır. Təbii hissdir, iki ömrü: cavanlığını və qocalığını yaşayan, günləri sinifdə şagirdlər arasında keçən Ülkər müəlliməni görmək. Hərçənd, iki-üç il əvvəl məktəblə ona müraciət etmiş, əhvalını soruşmuş və cavab da almışdır. Rayonun bir kənd məktəbində işlədiyini bildirmişdi.

Qurultay davam edir, Ülkəri görmür. Nümayəndələr Ali Sovetin sədrinin otağına toplaşırlar, təltif olacaq; yenə Ülkər müəllimi görmək ona qismət deyil.

Burada diqqətcilik, proqnozlaşdırma, obyektivlik meyarı ondadır – müəllifin ürəyinə damır ki, Ülkər Atamovanın əməyi qiymətləndiriləcəkdir. Bu fəhmin işığında katib Ülkər müəllimin adını çəkir ki, gəlib mükafatını alsın. Yenə baxışlar zalı gəzir, Ülkəri görmək həsrətilə... Ülkərin zahiri və daxili portretini yazıçı çəkir: «Ülkər müəllim yalnız mənəviyyat, ictimai fəaliyyət cəhətdən yox, görkəmcə də seçilən, gözəgəlimli bir qadın idi... İri, açıq, dairəvi çöhrəsi var idi... Xüsusilə, Ülkər xanımın göyərçin kimi ağır, ahəngdar yerışı, sol qolunda dairəsilə ovcu arasında dəftər-kitabı, rəssam rəngi tutan kimi tutmağı heç yadımdan çıxmaz...»

Keçmiş müəllim həmkarının gözləri əslində cavan Ülkəri axtarır; dəyişmişmi, yoxsa məlahətini saxlaya bilməmişmi?

Adı çəkilir, Ülkər müəllim nəhayət alqışlarla tribunaya qalxır. Və...

Hekayədə qoyulan məsələnin mənəvi-hissi əhatəsində bu peşənin sahiblərinin ürəklərinə sızan ağrını,

zəhməti duymaq və bu çətin, qeyri-adi peşə sahibinin sağlamlığına, sifət cizgilərinə təsiri qələmə alınmışdır. Mir Cəlal lirik fonda bu məqsədini «örtülü» təsvir etmişdir: «Qocalıq, gərgin və ehtiraslı əmək, mübarizə illəri öz işini görmüşdü. Tutulmuş ay kimi zəif, solğun simasında Ülkərdən bir nişanə olaraq yalnız yanağındakı qara xal, bir də qüdrətdən çəkilmiş qələm kimi çatma qaşlar qalmışdı!» Müəllimlik elə möcüzəli, sehrli bir aləmdir ki, mis parçası kimi sərt, amma kövrək zəhmət səssiz gəlib-keçir, qıymır müəllim onu duysun, axı ruhdan düşər! Bu hissləri Mir Cəlal da özünəməxsus təsvirilə vermişdir: «Heç vaxt güman etməzdim ki, Ülkər xanım qocalanda bu qədər dəyişəcək, tanınmaz olacaqdır. Görünür, bu dəyişmə o qədər səssiz, tədrici gedir ki, adam özü hiss etmir, yəqin uzun müddət məndən ayrı düşən yoldaşlar da indi məni görəndə bu qədər təəccüblənirlər».

Mir Cəlalin «Nazik mətləb» hekayəsi «Ömrün məna»sından fərqli olaraq uzaq kənd məktəbinə göndərilmiş bir müəllimin dilindən danışılır. Oxucu bir-

başə tədrisin didaktik strukturundan doğan müəllim təəssüratı ilə tanış olur.

Mətləb isə bambaşqadır. Sovet dönəmində qoyulmuş qadağalarından biri də müəllimin öz şagirdini sevə bilməmək, yeniyetmə qızla cavan müəllimin məhəbbətinə rəsmi yanaşib cəzalandırmaq tələbi. Bu barədə mübahisə açmaq fikrində deyiləm. Lakin səkkizinci sinif şagirdinə aşkar məhəbbət bəsləmək məqbul deyil. Gənc müəllimin istədiyi, xəyalından getməyən bu qız Zərifədir.

Mir Cəlal gənc müəllimin öz məhəbbətini müəllim peşəsinə, müəllim nüfuzuna, ictimaiyyətin qınağına gəlməməyə – mənəvi taktına haqq qazandırır... Gənc müəllim obrazı maraqlı verilmişdir. O, ilk gündən müəllim məsuliyyətini, dərsin ecəzkarlığını, mövzunu mənimsətmək bacarığını hiss edir və yeri gələndə hər şeyi unudur. Ehtiyatlıdır: «Ən xırda, ehtiyatsız bir hərəkət onu kəndlinin gözündən elə sala bilər ki, gənc müəllim baş götürüb qaçmağa məcbur olar».

Əsərin gücü ondadır, müəllif oxucunun hisslərinə tam şərik çıxır, onun yaşantısını ürəyində duyur. Müəllim olan, ilk dərs günlərini xatırlayan insana aiddir bu hiss. «Ömrün mənası»nda Ülkər müəllimə sevilmir, gənc həmkarı tərəfindən, lakin yaxşı müəllim olaraq onun yaddaşında əbədiləşir. Ülkər müəllimi 25 ildən sonra da tanıyır, baxmayaraq o da ağırlaşmış, gənclik cizgilərini şagirdlərinə «qurban» vermişdir. «Nazik mətləb»dəki Seminariyanı bitirən müəllim baxmayaraq şagirdini sevmişdir, gecə-gündüz xəyalında sevgisini dolandırmışdır; amma əslində evlərinə elçi gələn Zivəri tanıya bilmir.

Yarpızlı kənd məktəbinin yeni müəllimi romantikdir, bir baxışla «vurulandır», adətən, hər təzə müəllimin başına gələn əhvalatdır. Qız şagirdlər də gənc müəllimlərinə laqeyd qalmırlar, hətta ətraf adamlar söz içindən «söz» çıxarırlar! Müəllim xatirələrinə qapılır, kövrəlir, nostalji hisslər keçirir: «Nə olaydı, insanın ilk əmək günlərinin eşqi, həvəsi həmişə qalaydı! Yorulmaq, usanmaq bilmədən gecəni gündüzə qatıb,

dərs dediyim günlərin hərarəti heç zaman damağım-dan getməz». Müəllif müəllim həyəcanını lirik düşüncələrin ilğimində təsvir edir: «Dizlərim əsir, ürəyim qəfəs quşu kimi çırpınırdı. Qarşımda əyləşən uşaqların hərəsi bir evdən gəlib, hərəsi bir kişinin övladıdır. Hərəsi mənə bir nəzərlə baxır, hərəsində bir fikir oyanır. Mümkündür ki, bunlar axşam evlərinə qayıdanda mənim söhbətimi salacaqlar. Valideynlərin «təzə müəllim» haqqında sorğularına kim bilir nə cavab deyəcək, nə xasiyyətnamə verəcəklər?..»

Müəllim-şagird münasibətlərinin «sərt» qanunlarını unutmaq olmaz. Gənc müəllimin bu şərəfə ləkə gətirməməsi üçün məhəbbətini xatirələrin yaddaşına etibar edir (lakin bu «etibar» xəyanət edir, ilk məhəbbət unudulur). Və məktəbini dəyişir: «Bu, əlbəttə, çətin idi. Ancaq müqəddəs müəllimlik vəzifəsinə yenidən qədəm qoyan bir cavan üçün zəruri idi. Gedirdim, ancaq gözlərimi arxada qoyud gedirdim. Qəlbimi, arzumu, hissimi, gələcəyimi, bəlkə də bütün varlığımı dağlarda qoyub gedirdim. Arxadan qarlı təpələrin,

qara meşələrin, qıvrım yolların dalında bulaq sularının mülayim pıçıltıları arasından həzin bir çağırış, bir nida səsləyirdi. Bu, həya və ismətindən pul kimi qızaran bir mələyin məyus gileyi, şikayəti idi. Mən bu səsi hər dəqiqə eşidirdim. Zehnimdə iki hiss çırpınırdı. Biri deyirdi: qayıt, toxta, işlə, məhəbbətinə çarə, yol axtar. Biri də deyirdi: yox, özünü də, Zivəri də rüsvay etmə, adını, müəllimlərinin nəsihətini uca tut!»

Hər iki hekayədə müəllim şəxsiyyətinin mənəvi və sosial strukturunun bədii həllini görürük. Mir Cəlal həm özünün - obyektə yanaşma taktını, həm də müəllimin etik çərçivəni gözləmə prinsipini nəzərə almışdır. Mir Cəlal utancaq, zərif, gözəl dağ məktəbinin şagirdi Zivərə laqeyd qalmır. Bu obraz gözləmək olardı ki, ərə gedəcək, yaxud təhsilini yarımçıq qoyacaq, amma elə olmur, oxuyur, məşhur kimyaçı kimi oxucuya təqdim edilir. Hekayənin sonu novellavariyyətlə, özü də nikbinliklə qurtarır. Onlar bir-birinə qişmət olmasalar da, övladlarının sevgisi baş tutur.

Mir Cəlal davranış normalarının qeyri-təbiiyini, qəhrəmanların taleyindəki mənfi-müsbət xəttin didaktik strukturunu «Dağlar dilə gəldi» povestində canlı, dinamik və əlvan əhvalatların fonunda təsvir etmişdir. Əsərdə tarixi şəxsiyyətlərlə yanaşı, sırf yazıçı təxəyyülünün məhsulu olan bədii surətlər də diqqəti cəlb edir və bu qəhrəmanlar Mirzə Cəlilin, Rəcəb Əfəndinin, Pənah Qasımovun – Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunlarının işini bir növ tamamlayırlar. Povestin ilk səhifələrində oxucu müəllim şəxsiyyətini önə çəkir, rəsmi şəxsin (katibinin) dilindən deyir: «Bizim gənc komsomolçu müəllimlərimiz kənddə yalnız uşaqlara dərs verən, savad öyrədən deyil, həm də kəndin hakimidir, kəndin həkimidir, kəndin aqronomudur, vəkildir. Bir sözlə, kəndlinin etibarlı məsləhətçisidir, köməkçisidir. Əsl müəllim bizim kənddə hörmət, etibar sahibi olmalıdır». Katib maraqlı məsələyə toxunur, əlbəttə, otuzuncu illərdə bu sözləri rəsmiləşdirmək o qədər də asan deyildi: «Kənddə bəzən kəndliyə qoşulub məscidə getmək, mollanın de-

diklərini eşitmək, yerində cavabını vermək də lazım olur. Yasa da getmək, imamzadəyə də getmək, yadların, hətta düşmənlərin acı sözlərini də eşitmək lazım olur». Dinə total hücumlar zamanı dinimizə qarşı sərt münasibətin yersiz olduğu vurğulanır...

Mirzə Cəlilin xitabı da kənddə təhsil almağın vacibliyinin zəruriliyini bir daha təsdiqləyir: - Xüsusən qız uşaqlarını məktəbə buraxmayan valideynlər haqqında mətbuatda az yazılır. Qızların başına az faciələr gəlmir - məsləhətilə qadınların maariflənməsinə, oyanışına zəmin yaradılmasını vurğulayır. Mirzə Cəlilin özü Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunu kimi, kəndlərimizdə dərs demişdi, məşhur «Danabaş kəndinin əhvalatları» povestini və dahi «Ölülər» pyesini təsadüfən qələmə almamışdı.

Mir Cəlil əsərə Əntiqə obrazını gətirir. O da gənc müəllimdi, təyinatla işləməyə gəlmişdi və ustad Mirzə Cəlili həvəslə dinləyirdi. Əntiqə obrazı hadisələrin daima mərkəzində olur, şübhəsiz, hələ ki, o, pe-daqoji işin zahiri, görünən tərəfindən xəbərdardır, bu

prosesin didaktik strukturundan xəbərsizdir: «Pedaqoji dərində uşaqlara ancaq savad öyrətmək, sinifdə rəftarı, sinif jurnalını doldurmağı, necə nömrə verməyi öyrədir. Öyrədirdilər ki, uşağın yaxası açıq, libası cırıq olanda danlayın, düyməsini tikin. Bilməyən uşaq dərindən kənar vaxtda xüsusi məşğul olun». – İndi burada eşitdikləri böyük məclis kürsüsündən Əntiqəyə özgə mətləblərdən soruq verirdi.

Bir haşiyə çıxım ki, mən «Açıq kitab» romanından bəhs edəndə Mir Cəlali bir etnoqraf-tarixçi dəqiqliylə Dağüstü parkı, Bakının panoramını təsvir etdiyini demişdim – gələcək nəsillər üçün. «Dağlar dilə gəldi» povestində Gəncə şəhərinin milli koloritli coğrafi mənzərəsini unutmur: «Gəncənin yuxarı, mərkəz hissəsini (Ozan, Əttarlar, İmamlı, Sofulu) şəhər, aşağı hissəsini (Dördyol, Molla Cəlilli, Səfərabad, Tatabad) kənd adlandırmaq olar. Kənd, ancaq qeyri-adi, nəhəng bir kənd. Köhnə Gəncədə ticarətlə kənd işinin, kустarlıqla məmurluğun necə çarpazlaşdığını ayırd etmək çətindir... Şəhərdən vağzala çəkilən də

miryolu, həmin yolun sağında sürətlə tikilib işə salınan mahud, çit, sabun fabrikləri yüksəlir. Fabrik fəhlələri üçün sıralanmış mənzillər sallanıb. Buna münasib klublar, məktəblər, kinoteatr, müalicəxanalar...»

...Əntiqə ikinci məsləhəti Xuraman müəllimədən alır. Bu təcrübəli xanım yenicə kənd mühitinə düşəcək gənc, gözəgəlimli qızı təlimatlandırmağa borcludur - həm camaatın davranışı, həm də məktəb həyatı baxımından: «Əvvəl onu bil ki, kəndlinin birinci sevdiyi ziyalı həkimdirsə, ikincisi də müəllimdir. Müəllimi çox istəyirlər. Ona çox da inanırlar, çox hörmət edirlər. Ancaq qızım, xüsusilə, sən kimi gözəgəlimli qızın gərək ehtiyatı artıq ola. İlk əvvəl, yetirən kimi sənə elçi düşəcəklər. Lap kəndin adi cavanlarından tutmuş vəzifəliyə, ispolkoma qədər bənd olan, səni istəyən, kağız yazan olacaq...

Sən ki, qızları başına yığıb yaxşı dərslər keçdin, öldün valideynlərin əzizi. Maarif şöbəsi də ona görə kəndə kişiləri yox, məhz müəllimə göndərir ki, kəndlilər qızları dərslərdən ayırmasınlar...»

Əntiqə müəllimənin Zaqafqaziya ədiblərinin üç respublikada birgə səyahətində Mirzə Cəlillə görüşündə ədibin dediyi: «Seminarist qız kəndə Azərbaycan qızlarını oxutmağa gedir», - sevinciylə Süleyman Saniyə: «Canlı bir həqiqət! Ədəbi qəhrəman sizinlə görüşməyə gəlmişdir. Onun həyatı, mübarizəsi əsərlərimizə qiymətli materialdır» - sözləri Mir Cəlalin özünün öz qəhrəmanlarını həyatdan götürdüyünü, yeri gələndə realist təsvirini təsdiqləyir. Təhsil (maarif) sisteminin mahiyyətində əsasən iki cəhətə diqqət yetirilməlidir. Birincisi, müəllimin maddi təminatı, ona mənəvi və sosial qayğının bəslənməsidir. İkincisi, tədris prosesinin təlim və tərbiyə anlayışlarının tətbiqi strukturunu incəliyinə qədər mənimsəməkdir. Mir Cəlil əsər boyu bu əsas və digər məsələlərə toxunmuş, yeri gələndə xırda detallarını belə, nəzərindən qaçırmamışdır. Mirzə Cəlil Əntiqəyə bu baxımdan qayğı bəslənməsini görür; soruşur ki, müdiriniz kimdir, öyrənəndən sonra dəftərçəsinə yazır və Köşkü məktəbinin müdirindən xahiş edir ki, Əntiqə xanıma kömək

etsin... Xüsusilə, nüfuzlu insanların gənc müəllimlərə sayğısı onlarda stimül yaradır, bu peşəyə incə sənət kimi yanaşib çalışırlar. Mir Cəlal pedaqoq olduğundan əsərlərində pedaqoji prosesin fəlsəfəsinə: fiziki-maddi və mənəvi-əxlaqi tərəflərinə, müəllim lbrazlarına hörmətlə yanaşmışdır. Əntiqə də Mirzə Cəlilin belə hərəkətindən ruhlanır: «Əntiqə böyük bir həvəs və şövqlə işə, təyinat yerinə tələsirdi. Tələsirdi ki, yeni aləmlə tanış olsun. Düşünürdü ki, məktəb, sinif otaqları, kitablar, söhbət və mühazirələr bir aləm, qaynar həyatın özü, bu cəbhədə çalışan yeni insanlar, canlı insanlar isə tamam başqa bir aləmdir».

Mir Cəlalin digər ədiblərdən bir üstünlüyü ondadır – pedaqoji prosesdə müəllimin, tərbiyəçinin funksiyasını obrazlarında tipikləşdirmişdir. Daha konkret desək, pedaqoji işin mədəniyyəti mahiyyətinə dərinədən bələddi. Pedaqoqun düşüncəsində və işində təcəssüm etdirdiyi ideya və iddianı birləşdirməyə üstünlük verirdi. Çün, sinifdə canlı uşaqlardır hiss-həyəcanları ilə, əqidə-iradəsilə, isinişmə – məhəbbət

cücertilərilə nəfəs alırlar. Fikir və qəlbədən doğan ideal onların yol yoldaşına çevrilməlidir, yəni aşılmalıdır.

Mir Cəlal öz obrazının xarakterini vurğuladığım kimi, təbiətdən aldığı qədər də təbiətin özünə qaytarır. Təsadüfi deyil ki, təbiət hətta canlıları, yerdə gəzənləri cinsi rəngindən çıxarıb öz rənginə bürüyür. Ağ, boz, sarı, qonur, qara və sairə. İnsanda isə bu «rəng» onun təbiətinə hopur. Əgər düşdüyün təbiətə bələnmiş yer – məkan sənin varlığında əks-səda oyadırsa – yaxşı şeylər barədə düşünür, arzularını qanadlandırır. Təsadüfi deyil ki, bütün böyük pedaqoqlar məktəbə təbiəti «gətirmişlər», təbiətvarilik prinsipi də təsadüfi yaranmamışdır. Pedaqoq-müəllim təbiətə vurulursa, o, uşaqları, sənəti, məktəbi, valideyni, nəhayət, özünü sevəcəkdir. Mir Cəlal bu əsərində Əntiqə müəlliməni fəaliyyətə başlamazdan əvvəl Köşkü mənzərələrinin qoynuna atır: Bax, duy və yaşat – bunları etsən şagirdlərin səni sevəcəkdir!

Təbiət eyni zamanda şagirdlərin təfəkkürünü emosionallaşdırır, yeniyetmələr, faktlara quru, ölü nəzərilə yanaşırlar, hissi tərəflərinə hörmətlə yanaşırlar. Mir Cəlal povestdə «Köşküdə» fəslini elə-belə verməmişdir. Əntiqə müəllimə bədii obraz olaraq Yasamal yolları boyunca yalçın qayalara, vüqarlı dağlara, şırhaşırıla özünü daşlara çırpan şəlalələrə baxdıqca, bu ecazkar predmetləri qavramağa çalışır: «Burada quşlar, kəpənəklər, kərtənkəllər, böcəklərdən başqa bir də görürsən, yolu sakit gören tülkünün asfalta baxan gözləri muncuq kimi yandı: hərif yolun o tayına keçmək üçün fürsət axtarır, sərçələr, sarıköynəklər, qumrular sanki qanadsızlara yanıq verərək tez-tez yolun sağından soluna, solundan sağına uçuşurlar. Aşağıda səliqəli fərş döşənmişə oxşar düzləri iti bıçaq kimi ortasından bölən səmavi bir silah kimi parlayan Kür çayı əsirlik sükutu, təravətilə görünürdü». Daha nə qalır? Azərbaycan torpağının ilahi görünümü, insanları, yeni nəslə oxutmağa, savada yiyələnməyə tələsən bir azəri-türk müəlliməsi.

Mir Cəlalin şəxsiyyətin formalaşması konsepsiyasında, şübhəsiz, təhsil (maarif) işi dayanır, bu dövlət işinə rəsmilərin münasibəti götürülür; iki baş dayanır: idarə edənlər və idarə olunanlar. Birincilər rəsmi olaraq təhsil strukturlarına nəzarət edir, göstərişlərin, əmrlərin, sərəncamların icrasına cavabdehlik daşıyırlar, ikincilər daha məsul praktiklərdir, müəllimlərdir, tərbiyəçilərdir. Yazıçı obrazlarının fəaliyyətindəki didaktik strukturu iki tərəf üzərində qurur. Xatırlayaq ki, Mir Cəlal hekayələrində, povestlərində və romanlarında birinci tərəfə xüsusi yer ayırır, nazirlər (komissarlar), direktorlar (ali və orta təhsilin rəhbərləri), xalq təhsil şöbə müdirləri, sonra rayon (şəhər) məmurlarının obrazlarını yaratmışdır. Əsasən də müsbət planda. Bu povestdə müəllif problemə daha peşəkar yanaşır, çün, mövzunu məhz aidiyyəti məsələyə həsr etmişdir. Əntiqə müəllimənin də ilk toqquşduğu, üz-üzə gəldiyi Maarif şöbə müdiri Şəfizadə və Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri Səfiyevdir. Bu iki şəxs təhsil quruculuğuna cavabdehlik daşıyırlar, bilavasitə və

bilvasitə. Söhbət isə uzaq dağ kəndində məktəbin həm maddi bazasının, həm də uşaqların, xüsusilə, qızların təhsilə cəlb olunması problemilə əlaqədardır. Şəfizadənin fəaliyyətinə ilk söhbətdən də qiymət verə bilərik: işbacarmaz, laqeyd, yaltaq simalıdır. Gənc müəlliminin tənqidi qeydlərini qulaqardına vurmaq bir yana, Səfiyəvə yarınır. Əntiqə müəllimə nöqsanlarda rayonun yerli hökumətin nümayəndələrinin də payı olduğunu gizlətmir: öncə, münasib şərait yaradılmalıdır, bunsuz fəhlə-kəndli balalarını oxutmaq qeyri-mümkündür. Əntiqə müəllimə özünü sərbəst aparır, ona görə ki, o, bu peşəni ömürlük seçmişdir, uşaqlara elm, bilik öyrətmək üçün gəlmişdir, onlara inkişafı, yeni quruluşu inandırmaq lazımdır. Şəxsiyyət olmaq, sosial işlərdə çalışmaq və bu arzunu yaratmaq üçün uşaqlarda mənəviyyatın daxili coşğunluğunu oymaq vacib şərtidir. Bunu oxucu Əntiqə obrazında görür, maarif şöbəsi müdirinə elə ispolkomun yanında deyir: «Yoldaş Şəfizadə bilməlidir ki, mən bu rayona və Köşküyə öz xahişimlə gəlmişəm. Beş-altı aydan so-

nra qaçmaq üçün yox, lap beş-altı il, bəlkə də çox müddətə burada işləməyə, ürəklə, səylə işləməyə gəlmişəm. Kəndli balalarına dərs verməyə gəlmişəm. Hökumət məni bu işə göndərib. İkinciyə qalan yerdə, maarif şöbəsi bu məktəbi «nümunə məktəbi» adlandırmaq fikrindədir. Nümunə demirəm, bu məktəbi hələ adi məktəb səviyyəsinə çatdırmaq lazımdır».

Hər iki rəsmi nöqsanları «malalamağ»a çalışırlar, lakin gənc müəllimə inadından dönmür. Lakin nəzakətlə, xahişlə fikrini deyir. Hərçənd, Şəfizadə də, Əntiqə müəllimə də Mirzə Səməndərlik, Almazlıq cizgiləri yox deyil...

Səfiyevin «bu qızı Sevillərin, Almazların bacısı» adlandırmağı təsadüfi səslənmir. Əntiqə müəllimənin pedaqoji fəaliyyəti güclənir, hətta ictimailəşir, Almazsayağı yaşlıların, məktəbi buraxanların təhsilə cəlb olunması missiyasına çevrilir. Lakin bu, sadə alınmır, qapı-qapı, bağ-bağ düşür, xüsusilə, qızlarla fərdi söhbətlər aparır. Bunların arasında Ədalət süjetin mərkəzi obrazına çevrilir. Əntiqə müəllimənin apardığı təb-

liğat, hətta nişanlılıqdan imtina etməklə nəticələnir. Onun anası Səltənət böyük maneçilik törədir, gənc müəlliməyə nifrəti yaranır.

Şagirdlərin dərəcə marağında, kollektiv yaratmaqda məktəbdənkənar tədbirlərin təşkili xeyli rol oynayır. Əntiqə müəllimə belə tədbirləri təşkil edir, uşaqları, valideynləri şirnikdirir. Xüsusilə, valideynlərlə əlaqə pədaqoji işin bir tərkibidir – əsərdə buna yer verilməsi unudulmamışdır.

Ədaləti həyata, öz hüququnu dərk etməyə Əntiqə müəllimə incə yollarla hazırlayır, onun bacarığını görüb ümidlənir, bu qızcığazda müəlliməsinə dərin məhəbbət oyanır, həya edir. Bu fədakarlıq Ədalətdə cəsərət oyadır, ümidini artırır: «Ədalət müəllimənin ancaq onun üçün, ancaq onun dərəcə üçün gəldiyini yəqin yox, ehtimal edirdi. Ehtimal da olsa buna sevinir, fərəhlənirdi. Əntiqə xanım kimi sözü keçən, hörmətli bir adamın ona arxa durmağı uşağın kövrək, körpə, incə, nazik ürəyini dağa döndərirdi. Qızcığaz həyəcan və sevincdən qığılıcı saçn gözlərini tez-tez

yumub-açır, müəlliməsinin gəlib-getdiyi yollara həsrətlə baxırdı...»

Ədalət yaxşı başa düşür ki, valideyni onu Rüstəmə nişanlamaq istəyir, deməli, onu məktəbdən, sevimli müəlliməsindən, sinif rəfiqələrindən ayırmaq deməkdir. Özündə cəsarət tapıb «yox» deyir. Yazıçı bu incə, amma ciddi etirazı yumşaq və mənalı təsvir edir: «Ədalətin səsi o qədər sərt və kəsərli idi ki, camaatın qulağında mis kimi cingildədi, hamının diqqətini çəkdi...» Bu etirazı müəllif ümumiləşdirir: «Boğazı qızıl qalstuklu, qoltuğu çantalı, dodaqları nəğməli qızın bütün əmrlərdən, qanunlardan güclü görünən bu hökmü, deyəsən, indiyəcən məzlum qızlara hökm edənlərin yolunu kəsmək üçün təmiz və mənalı bir nöqtə, son sükut kimi, bıçaq kəsəri və qurğuşun ağırlığı ilə hər yerə yazıldı: - Yox, yox!..»

Ədaləti oxucu Səfiyəvlə söhbət aparanda, camaatın içində görür. Şikayətçi kimi gəlsə də, yaşından məntiqli mübahisə edir. Vəzifəli məmurun qarşısında uşaqlığından uzaqlaşır, gələcək taleyinin həllində hö-

kumət nümayəndəsinin də cavabdehlik daşdığını bildirir. Onu zor gücü ilə ərə verilməsini xatırladır. Zahirən ifadə etməsə də, Səfiyev yeniyetmənin haqlı hərəkətdə bulunduğunu daxilən anlayır...

Ədalət obrazı inkişaf edir xaraktercə: dərsinə davam edir, hətta şəhərə üz tutub «Molla Nəsrəddin»in nəşr olunduğu redaksiyaya gəlir. Onu yaxşı qarşılayırlar. Molla Nəsrəddin – Mirzə Cəlil qızı görəndə təəccüblənir, hiss edir ki, sözlü adama oxşayır, kiçik dialoq yaranır, bəlli olur ki, məktəbli şikayətçisidir. Az sonra Mirzə Cəlil biləndə ki, bu qız Yasamal rayonunun Köşkü kənd məktəbindən gəlib, Əntiqə müəllimənin şagirdidir, toxldayır və: «Əntiqə müəllimə dərs deyən məktəbdən gərək şikayət olmasın» - deyir. Şikayət isə qızı evdən məktəbə qoymamaqla bağlıdır.

Ədalət arabir evdən «qaçır», M.Cəlil oxucusunu intizarda qoyur. Ətraf obalar bir-birinə dəyir, hətta «evin yıxılsın şkola açan» - deyənlər də tapılır.

Povestdə bir ibrətli, bu gün üçün xüsusi əhəmiyyətli hadisə (məsələ) diqqəti cəlb etməyə bilmir: Əntiqənin, bir məktəblinin Bakıya şikayəti (belə görünür) aləmi bir-birinə qatır, lazımı yoldaşların canına üşütmə düşür. Rəsmi məktub-çağırış göndərilir: «Azərbaycan Şura Cümhuriyyəti, Gəncə mahalı. Yasamal rayon maarif şöbə müdiri Paşa Hüseynov ayın beşində saat on tamamda şəxsən maarif komissarının qəbuluna çağrılır».

Ədəbiyyat tərbiyə vasitəsidir. Rus yazıçısı L.Leonov yazmışdır ki: «Ədəbiyyat – fikir, həqiqət sənətidir». Ədəbiyyatı biz ona görə müntəzəm və yorulmadan oxuyuruq – nəticə çıxaraq, səhvlərimizi düzəldək, şəxsi hisslərimizi vəzifə borcundan, qanunlardan, demokratiyadan ayıraq. Mir Cəlal bu detallı təsadüfi povestə daxil etməmişdir. Xüsusilə, təhsildə müəllim, pedaqoq narazılığı rəsmi şikayət şəklində təhsil elitasına çatdırılırsa, mütləq operativ reaksiya verilməlidir. Təəssüf ki, Respublikamızda bu məsələ subyektiv status almışdır. Təhsildə yaranan xaos –

şikayət məktublarının arxiv «tarakanına» dönməsi və həqiqi tarakanlara qida olması acınacaqlıdır. Bu sə-tirlərin müəllifinin canlı şahidi kimi oxucular yadda-sında qoruya bilərlər. Mir Cəlalda – bədii əsərlərində yaratdığı obrazların didaktik strukturu gəlib şəxsiyyə-tin yetişməsində sonuclandır. Yeniyetmə məktəbliylə indiki dillə desək, nazirin özü ciddi maraqlanırsa... bizdə alimlər, pedaqoqlar, müəllimlər... binanın uzağı «gözləmə otağı»na qədər gəlib çıxırlar. Burada isə xırda məmurlar böyük peşəkarları «yola» verirlər.

Mənim tövsiyəm odur: Mir Cəlalin belə səpkili əsərlərini şagirdlərdən əvvəl vəzifəli məmurlar oxuyub dərs alsınlar! İbrət götürsünlər!

Əntiqə öz pedaqoji fəaliyyətini uğurla davam edir – min bir əziyyətlə, məsuliyyətlə. O, təkcə özünü düşünmür; Əntiqələr yetişdirməlidir, onlar azəri-türk qızları olaraq ucqar regionlarımıza üz tutmalı, balalara dərs deməli, savad, bilik aşılmalı, saf, humanist nəsil yetişdirməlidilər. Mir Cəlal müəllimin də bu əsərdə əsas məqsədi, niyyəti budur. Və nikbin ovqat

Allahverdi Eminov. "Mir Cəlaln poetikası". III cilddə. III cild. 11 e-kitab
oxucunu inandırır: Ədalət Bakıya gəlir, Universitet
tələbəsi olur. Və sevinclə Köşkülü kəndinə qayıdır.
Qayıdır ki, Bakıya qayıtsın...

ÖN SÖZ YERİNƏ

Mir Cəlalin yaradıcılığının tədqiqi gedişində təbii ki, araşdırıcı müxtəlif bədii situasiyalarla qarşılaşır. Əsərlərindəki «enişlər» və «yoxuşlar», ictimai-siyasi sistemin diqtələri və bundan qaçılmazlıq, bir ədib ömrünün şəxsi və sosial-əxlaqi yaşantıları... hansı tərəfə çəksəm də bir söz vurğulanır: İnsan. Və bu məfhumdan doğan İnsanlıq. Bu iki sözü yanaşı qoymaq, ayırmaq da olar. Birləşəndə bəşəriləşir, müdrikləşir və bütövləşir. Ayrılanda cılızlaşır, xırdalanır və sıfırlaşır. Təəssüf ki, bütün şəxsiyyətlərə «birincini» şamil etmək mümkünsüzləşir. Ona görə ki, hər bir fərd dünyaya, Vətənə, sonra xalqına əxlaqi baxışla mənəvi qiymət verməlidir, amma bir sosial amilin mövcudluğu şəraitində: Əxlaqi meyarla! Bu olanda insan həyatın mənasını, şəxsi ömrünü, millətinin taleyini düşünə bilir; bundan məhrumluq isə şərə qovuşmaqdır.

Yazıçı şəxsiyyəti digər peşə, sənət sahiblərindən xeyli dərəcədə seçilir: azadsevərliyi, iradəsi və rejimilə. Bu «üçlük» xarakterdə öz izini

dərindən buraxır. Ədibi - Mir Cəlali istisna etmirəm – azadlıq refleksini yerinə yetirməsidir. Bu, ilk növbədə yazıçının (ümumiyyətlə, insanın) əhatəsində olanların azadlığı ilə, maneələri aradan qaldırmaqla müəyyən edilir. Məşhur alim Q.İ.Kortaşevskinin digər böyük riyaziyyatçı N.L.Lobaçevskiyə yazdığı məktubunda belə bir yer var: «Güclü iradə sahibi niyyət aydınlığı ilə inadla ona çatmaq səyini özündə birləşdirən kəsdir; bu yolda qarşısına çıxan hər maneələri dəf etmək bacarığına malik şəxsiyyətdir. Bütün bu iradi keyfiyyətlər ya dərin gizli halda, ya cüzi dərəcədə demək olar ki, hamıda vardır; bunları inkişaf etdirmək lazımdır. Həmişə özünə inanmalısən»... Xarakterə gəldikdə elm bunu üç amillə şərtləndirir: irsiyyət, sosial mühit və özünü tərbiyələndirmə, eyni zamanda bitkin şəkllə düşmüş iradə.

Mən kitabımda şəxsiyyətin konsepsiyası məsələsinə toxunmuşam; həqiqətən, bütün insanlar öz funksiyasını yerinə yetirir: yaşayır və fəaliyyət göstərirlər. Lakin bu iki sözü ayırmaq mümkündür. Bütün canlılar nəfəs alır, yaşayırlar: adam da həmçinin. Amma yaşamağın özünün də

fərqi yox deyil: şüurlu, instinktiv. Şüür yaxşılığa, xeyirxahlığa, səadətə və sairəyə xidmətdə bulunur, əksinə, şərə də qulluq göstərir. Fəaliyyətin mahiyyətində isə iş, əməl, hərəkət mövcuddur. Bu «ikilik» bir-birindən ayrılanda, sırf mənfi mənada fərdiləşəndə, pisliliklərlə qovuşanda insanlar şəxsiyyət sferasını itirirlər. Təsadüfi deyil ki, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının qədim əxlaqında xoşbəxtlik hallanır, səadətə üstünlük verilir. Və xoşbəxtliyin altı şərti (doğruluq, sağlamlıq, xeyirxahlıq, müdriklik, hakimiyət və uzunömürlülük) qeyd edilir. Mir Cəlal Şərq və Qərb fəlsəfəsini mənimsəmişdi və yüksək qiymət verirdi. Belə olmasa idi ədib Qərbin qarşısında baş əyərdi, sabit təbliğatçısına çevrilərdi. O, sosializmi qəbul etmişdi, onun maarifçiliyini görmüşdü və bu, danılmaz fakt idi. Ona görə də əsərlərində insan şəxsiyyətini formalaşdıran proseslərə laqeyd qalmamışdır, sanballı obrazlarının timsalında bu faktorun bədii inikasını təsvir etmişdir. Xüsusilə, «Dirilən adam», «Açıq kitab», «Yolumuz hayanadır» romanlarında, povest və hekayələrində oxucu bunu görür.

Mir Cəlalin mövzu ilə bağlı yaradıcılığına nəzər salanda ədəbi fəaliyyətinin bəzi görüntüləri diqqətdən yayınmır: 1) İdeya-estetik mövqeyi önəmlidir. Yazıçı üçün ən xarakterik keyfiyyətdir, burada məfkurə məsələsi də vardır. M.Cəlal yazmışdı: «Aydındır ki, hər bir məfkurə kimi, bədii ədəbiyyatın da ictimai məzmunu, məqsədi, qayəsi vardır».¹ 2) Hansı yaradıcılıq metoduna üstünlük verir. Məlumdur ki, Sovet ədəbiyyatında aparıcı və mütləq bir yaradıcılıq metodu vardı: sosialist realizmi. Mən də belə bir ideoloji dona bükülmüş realizmi qəbul etmirəm, amma bütün hallarda yazıcının öz yaradıcılıq üslubu, hadisələrə yanaşma tərzi, gizlin də olsa öz fikrini söyləmək xarakteri mövcuddur və Azərbaycan ədəbiyyatında M.Hüseyn, M.İbrahimov, S.Rəhimov, Mir Cəlal, Əli Vəliyev, İ.Əfəndiyev, İ.Şıxlı, V.Babanlı, İsa Muğanna və bu nəsle məxsus ədiblər dünya şöhrətli əsərlər qələmə aldılar. Unutmaq olmaz ki, bu yaradıcılıq metodu keçmiş əsrlərin ənənələrinə istinad etmiş, eyni zamanda onları müasir varlığa müvafiq

¹ Mir Cəlal. Klassiklər və müasirlər. Bakı, 1973, s. 69.

zənginləşdirmiş və inkişafına səbəb olmuşdur. Sosialist realizminin əlindən almaq düzgün deyildir ki, həyatı analitik və poetik tərzdə qavrayır, bu cəhətilə cəmiyyəti inkişafda təsvir etmək tələbinə cavab verirdi. Sosialist realizmi praktikasında görmək çətin deyil ki, sənətkarın yaradıcılıq prinsipi həm üslub, həm də janr cəhətini inkar etmirdi və yeni konkret-tarixi məzmunla zənginləşdirirdi. Deməli, yazıçılarımız da müasir (yaşadıqları) tarixi dövrlərin hadisələrinə dərinlən nüfuz edirdilər. M.Hüseynin «Səhər» və «Yeraltı çaylar dənizə axır», M.İbrahimovun «Gələcək gün» və «Böyük dayaq», Mir Cəlalin «Dirilən adam» və «Təzə şəhər», Əli Vəliyevin «Budağın xatirələri» və «Gülşən», Əbülhəsənin «Dünya qopur» və «Tamaşa qarının nəvələri», İ.Şıxlının «Dəli Kür» və «Ayrılan yollar», İsa Muğannanın «Nəsimi» və «Yanar ürək» kimi fundamental əsərləri sosialist realizminin məhsullarıdır! Mir Cəlal «Dirilən adam» və «Açıq kitab» romanlarında tarixi və çağdaş hadisələrin bədii modelini yaratması məgər o deməkdir ki, ədib müxtəlif bədii cərəyanlardan, yaradıcılıq metodlarından

bəhrələnməmişdir, bədii ifadə vasitələrinə meyl göstərməmişdir: Prozaik intonasiyadan, hadisələrə müəyyən yaradıcılıq dominantından uzaq olmuşdur. Bunlar isə həmin metodun ideya-estetik sanbalına dəlalət edir. Mənfi mənada maraq doğurur ki, son illərin bəzi tənqidçiləri sosialist realizminə total hücumlarla məşğuldurlar və nə demək istədiklərini anlamırlar. Sabir Əhmədli, Ə.Hacızadə, Ç.Ələkbərzadə, Anar, Ə.Əylisli, Elçin, İ.Məlikzadə, M.Süleymanlı və digər ədiblərimizin təqdir olunan nəsr nümunələrinin üstündən qələmmi çəkilməlidir. Məşhur rus ədəbiyyatşünası V.İ.Borşunovun haqlı fikrini oxucuların nəzərinə çatdırmaq istəyirəm: «Bəzi tənqidçilərimizin bizim müasir bədii mədəniyyəti bir tərəfdən öz istiqamətinə görə sadəcə olaraq heç də mütləq realist olmayan sosialist, digər tərəfdən isə sosialist realizmi incəsənətinə ayırmaları tamamilə süni mənə daşıyır».² 3) Sənətin həyata münasibəti məsələsinə yanaşması; bu iki anlayış bir-birindən ayrılmadığı kimi, bir-birini tamamlayır. İnsanın izzəti və

² Вах: Методологические проблемы изучения истории русской Советской литературы, М., 1972, с. 174.

ölümü, sevinci və kədəri, xeyir və şərin mübarizəsi və s. bədii əsərlərdə epik-lirik təfərrüatını tapır. Sənət əlbəttə, insandan ucada dayana bilməz, yalnız sənətkar fantaziyası qələmlə, tişə ilə, fırça ilə insanı, varlığı «özününkü» edir. N.Q.Çernişevski haqlıdır: «Mən günəşi həcmə əslində olduğundan daha böyük təsəvvür edə bilərəm; lakin onu əslində gördüyümdən daha parlaq təsəvvür edə bilmərəm. Elə də mən insanı, gördüyüm adamları nisbətən daha hündür, kök və ilaxır təsəvvür edə bilərəm, lakin həyatda gördüyüm simalardan daha gözəl sima təsəvvür edə bilmərəm».³

Mir Cəlal bir yazıçı olaraq cəmiyyətin əxlaqi və ictimai istiqamətini görürdü, özü bu qatarın hansısa vaqonlarının birində əyləşmişdi. Mikro və makro mühitdə adamlarla ünsiyyət yaradırdı. Gənc nəslin elm, bilik alması və tərbiyəsilə müntəzəm məşğuldu. Bu «üçlük» yazığının bədii təxəyyülündə bu və ya başqa şəkildə inikasını tapırdı, məqsədin əsasında isə şəxsiyyətin inkişafı və formalaşması dayanırdı. Mir Cəlalin

³ Çernişevski Q.İ. Sənətin varlığa estetik münasibətləri, B. 1956, s. 88.

əsərlərində məhz insanların ətraf mühitə münasibətlərində psixoloji məqamların təsviri, insanın özünün dərk üçün vacib keyfiyyətləri axtarıb qavraması; insanın bütün sferalarda öz-özünə bərabər olmaması – necə ki, Dünyanın rəzalətlərini anlaması – bu zamandan etibarən onun ikiləşməsinin başlanması. Belə bir fikri əlavə edərdim ki, keçmiş amorf deyil, hətta yatdığını deyə bilmərik. Xatirələr və qeydlər, çöküntü və köçürmələr, anımlar və arxivlər yığını varlığımızda yaşayır. Bu varlığımızı yenidən dünyaya gətirə bilərik, tarix də yenidən bizi «doğar», əvəzində gələcəyin izlərini, muxtariyyətimizi isbat edirik və nöqsanlarımızdan qurtulmaq üçün çırpına bilərik. Lakin keçmiş fikrimizdən, xəyalımızdan silməyi bacarmırıq, çün, gördüyümüz və düşündüyümüz – bunlar başımızda və qəlbimizdədir...

Bu tezis həqiqətdən gəlir: Mir Cəlal «Dirilən adam», «Açıq kitab» romanlarında, hekayələrində cəmiyyətdə, fərdi və şəxsiyyətlərarası davranışda – həqiqətin sosial-siyasi, əxlaqi-mənəvi, ideal-arzu statusunun mövcudluğu probleminin həllinə səy etmişdir. O,

«əməl ahəngdarlığı» anlayışının mahiyyətindəki insanların konkret həyat şəraitini, yaşam tərzini onların geniş amalları ilə özlərini təkmilləşdirməsi zərurətindən yan keçməmişdir. Yaqub İsmayılov bu cəhəti düzgün qiymətləndirmişdir: «Dirilən adam» müəllifin həyatı dərk və əksətdirmə imkanlarını, bədii rənglərini üzə çıxaran bir romandır. Burada həyat həqiqəti, ictimai varlıq, insan səciyyələri və onların mahiyyəti, mövcud hadisə və vəziyyətlər ancaq realist qələmlə göstərilir. Təsvirlərdə realizmi bəzəyən və qanadlandıran romantika da, romantik boyalar da iştirak edir». Yaqub İsmayılov «Açıq kitab» haqqında da yüksək fikir söyləyir: «Açıq kitab» ziyalı mühiti, mürəkkəb həyat haqqında roman olsa da, yalnız o dairədə cərəyan edən müəyyən hadisə və mətləblərdə məhdudlaşmış qalmır».

Mir Cəlalda İnsan böyük hərfə obrazdır; o, öz azadlığında eksistensiya kimi transendensiya neməti görür; İnsan varlığının sərbəstliyi, özünüseyri obrazların özəyinə çevrilir və yeri gələndə personajlar öz şəxsi istəklərinə nail olurlar, xüsusilə, müharibə dövründə yazılması hekayələrin qəhrəmanları. Bir cəhəti

vurğulayıram ki, Mir Cəlalin obrazları filosofluq etmir və özlərini intihara gətirib çıxarmırlar. Ədib ən kritik məqamlarda qəhrəmanını stress vəziyyətindən xilas edir. Əksinə, bu surətlər – insanlar yuxarıya darılmaqla öz işləri, cəmiyyətə təmənnasız xidmətlərilə böyüklərlə bərabərləşməklə mənəviyyatca yüksəlirlər – hətta ən sonda mənfi obrazlar öz günahlarını yumağa çalışır, ruhən təmizlənilirlər – katarsis onları «suya» çəkir. Bu, o demək deyil ki, Mir Cəlalin qəhrəmanlarında ehtiras, tələbat, mənəfe kimi maddi və psixoloji keyfiyyətlər yoxdur – xeyr – onlar şəxsiyyət kimi özlərini aparır, tədricən özlərini təmizləyirlər. Aristotelin: həyatın mənası, xoşbəxtlik və ən yüksək neməti – bu üç anlayışı özlərində ehtiva edirlər.

Mir Cəlalin poetikasında şəxsiyyətin inkişafı və formalaşması problemi – İnsanın sosial, əxlaqi, fərdi şüara malikliyi, hadisələrə mövcud zamanın kontekstində yanaşib qiymətləndirməsi təmiz, təsirsiz nəsrin nümunəsidir və hər cür donkixotizmdən, neytralizmdən, hamletizmdən kənarında dayanır. Belə ki, oxucuların diqqətini xalqın ictimai əxlaqına, psixologiyasında yaşayan

mövcud hissələrin və təsəvvürlərin irsiliyinə yönəlmişdir. Əlbəttə, ədəbi tənqidin bir fikri də maraqlıdır ki, dövr, zaman və məkan nəsrin, ümumiyyətlə, bədii ədəbiyyatın istiqamətinə – sosial və əxlaqi baxımdan həllinə rəvac verir və bu zəmindən sözünü deyir. Məsələn, 30-cu illərdə yaranan nəsr əsərlərində əsas mövzu nöqtəsi sinfi mübarizə, savadsızlığın ləğv edilməsi, vətəndaş müharibəsi və s. məsələlərdir. Deməli, o illərin ədəbiyyatı o zamanın problemlərinin bədii həllinə üstünlük verirdi. Başqa yazıçılarımız kimi, Mir Cəlal əsərlərində bu problemləri qaldırırsa da, insan xarakterindəki müdrikliyi, həqiqətpərəstliyi, əzmkarlığı... əks etdirmişdir. Bu gün həqiqətdir ki, mərhum xalq yazıçısı Bayram Bayramovun göstərdiyi kimi: «20-30-cu illərin nəsrini yarandı və bu sırada Mir Cəlalin rolu vardır?»

Azərbaycan nəsrinin çox yaxşı ənənələri olmuşdur və Mirzə Cəlildən, Ə.B.Haqqverdiyevdən üzü bəri inkişaf etməkdədir. Nəsrimizdə bir əsas bədii keyfiyyət də konflikt və xarakterlə, fərdilik və tipikliklə şərtlənir və bunların vəhdətidir...

Mən Mir Cəlal nərsini belə bir ədəbi-tənqidi yanaşmadan, insana və insanlığa yanaşma meya-

Allahverdi Eminov. “Mir Cəlaln poetikası”. III cildə. III cild. 11 e-kitab
rından nəzərdən keçirdim, təbii ki, imkanım ba-
xımından...

“Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti”. YYSİB-nin kulturoloji layihəsi

Azərbaycan Respublikası Gənclər Fondunun qrant müsabiqəsi çərçivəsində maliyyələşdirdiyi, Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi oktyabrın ortalarından “Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" adlı növbəti maraqlı kulturoloji layhəsini həyata keçirilir.

Layihə gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsi işinin gücləndirilməsi, Azərbaycan dilinin, tarixinin, www.kitabxana.net və YYSİB-nin müştərək nəşri

mədəniyyət və incəsənətinin təbliğinə xidmət edən intellektual oyunların, müsabiqələrin, olimpiadaların, festivalların keçirilməsi və animasiya və bədii filmlərin (sosial çarxların) hazırlanması mövzusunda. Layihə görkəmli yazıçı, dəyərli alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri vasitəsilə dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş 55 milyonluq azərbaycanlılar, xüsusən uşaq, yeniyetmə və gənc soydaşlarımız - kreativ-intellektual düşüncə sahibləri arasında tarixi vətənləri olan Azərbaycana sevgi və saygını artırmaq məqsədilə innovativ-vətənpərvərlik aksiyaları özündə cəmləyir. İnternet resurslarından - sosial şəbəkələr, yeni media orqanları, videopaylaşım platformalarının imkanlarından yararlanaraq, elektron-virtual formada Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri ilə motivasiya formasında yeni nəsil arasında vətənpərvərlik tərbiyəsi işi gücləndirilməsinə yönəldilir. Bunun üçün respublikamızın bir sıra yerlərində, eləcə də xaricdə yaşayan diasporumuzun görkəmli simaları, gənc bloqqlər, şəbəkə istifadəçiləri, tanınmışlar və sadə oxucular tərəfindən əsərin audio-vizual formatda, oxucular tərəfindən səsləndirməklə, video çəkiliş aparmağı, film formasında hazırlanması və İnternetdə yayımının təşkili, kitabın bir sıra dillərdə tərcümə variantının elektron formada şəbəkə resursları və e-kitabxanaya

hazırlanması, həmçinin, yayımı, o əsər haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlayıb e-kitabxanada yerləşdimək, müəllifin aforizmlərindən ibarət kitabın çapı, yayımı, təqdimatı, sosial şəbəkələrdə təbliğatı nəzərdə tutulur. Kitabdən parçalar oxuyanlarda Azərbaycançılıq, vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlərimizə maraq artacaq.

Görkəmli yazıçı, dəyərli alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərinin elektron variantda hazırlanaraq gənclərə çatdırılması, həm də yeni media və sosial şəbəkələrdə layihəyə İKT dəstəyi verilməsi üçün kreativ innovasiyalar yaratmaq.

Əsas məqsəd Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindəki vətənpərvərlik intonasiyanı gənclərimizi innovativ-kreativ birləşdirən bütöv milli-mənəvi kitab kimi motivasiya formasında təbliğ etməkdir. Gənclərin yeni İKT texnologiyaları, Feysbuk, Youtube, Instagram, Tvitter, TikTok, həmçinin, Vatsap kimi platformalarından yararlandığını nəzərə alaraq bu əsərin səsli və görüntülü formasını (audio-video format), eləcə də elektron variantda yayıma hazırlamaqla İnteretdə trend yaratmaq mümkündür.

**Layihə icraçıları aşağıdakı vəzifələri qarşılarına
məqsəd kimi qoyublar:**

Azərbaycan ədəbiyyatını vətənpərvərlik nümunəsi olaraq gənclərə sevdirmək.

Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindəki vətənpərvərlik ruhunu yeni formalarla 55 milyonluq diasporumuzun yeni nəsillə nümayəndələrinə çatırmaq.

İnternetdə Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindən vətənpərvərlik trendi kimi istifadə edərək motivasiya kimi yeni nəsillə aşılmaq. Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərini müxtəlif şəxslər tərəfindən səsli - audio kitab formasında hazırlamaq və bu yönə gəncləri həvəsləndirmək.

Müxtəlif insanlar tərəfindən Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərinin parça-parça müəllifini təşkil etməklə vizual kitab - video film formasında hazırlamaq və bu yönə gənclərin imkanlarından bəhrələnmək.

Yazıçı-alimin "Bir gəncin manifesti" əsəri haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlayıb e-kitabxanada yerləşdirmək, yaymaq.

Ədəbin həyat və yaradıcılığı, "Bir gəncin manifesti" əsərinin gənclərin vətənpərvərlik ruhda böyüməsindəki rolu haqqında tədbir təşkil etmək. Müəllifin aforizmlərindən ibarət kitabçanın çapı, yayımı, təqdimatı, sosial şəbəkələrdə təbliğatı nəzərdə tutulur.

Layihənin fəaliyyət mərhələləri:

1. Azərbaycan ədəbiyyatını vətənpərvərlik nümunəsi olaraq gənclərə sevdirmək məqsədilə Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərin vətənpərvərlik ruhunu yeni formatlarda 55 milyonluq dünya azərbaycanlılarına, xüsusən də yeni nəsil nümayəndələrinə çatırmaq üçün aşağıdakı formalarda nəşrə / yayıma hazırlamaq:

- Səsli - audio kitab formasında: "Bir gəncin manifesti" əsərin maraqlı hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası hazırlamaq və geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırmaq.

- Görüntülü - vizual kitab formasında: "Bir gəncin manifesti" əsərinin maraqlı hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası videoya almaq, yayıma hazırlamaq, İnternetdə və sosial şəbəkələrdə, videopaylaşım portallarında yerləşdirmək, Ümumazərbaycan milli-mənəvi dəyər kimi dünyada yaşayan 55 milyonluq soydaşlarımıza, geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırmaq.

2. Elektron kitab: imkan daxilində müxtəlif dillərdə "Bir gəncin manifesti" əsərinin elektron formatda hazırlamaq, e-kitabxanalarda, İnternet resurslarında yerləşdirməklə Mir Cəlal Paşayev yaradıcılığını və Azərbaycan ədəbiyyatını populyarlaşdırmaq.

3. Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlayıb e-kitabxanada yerləşdimək, yaymaq, sosial şəbəkələrdə təbliğati.

5. İnternetdə Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindən vətənpərvərlik trendi kimi tanıtmaqla bu istiqamətdə motivasiya məhsulu kimi yeni nəslə aşılamaq, bu yöndə gəncləri həvəsləndirmək.

6. Sosial şəbəkələrdə - İnternetdə yeni müaliə və virtual-kreativ aksiyaya başlanılacaq, müxtəlif gənc insanlar tərəfindən Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri parça-parça müaliəsini təşkil etməklə vizual kitab - videofilm formasında hazırlan məhsul vasitəsilə sosial şəbəkələrdə vətənpərvərlik hərəkatı kimi gənclərin imkanları səfərbər ediləcək.

7. Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığı, "Bir gəncin manifesti" əsərinin gənclərin vətənpərvərlik ruhda böyüməsindəki rolu haqqında real/virtual tədbir həyata keçirmək.

8. İnternet, Feysbuk, Tvviter və Youtube və b. şəbəkələrdə bu istiqamətdə fəaliyyətlərin dəstəklənmək, ayrıca sosial şəbəkə resursunun yaradılması, gənclərin, yeniyetmələrin, məktəblilərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək üçün fəaliyyətlərin qurulması.

Layihənin yetərincə təbiği və ictimaiyyətə çatdırılması işi düzgün işlənmiş media-plan vasitəsilə gerçəkləşdiriləcəkdir. Virtual aksiyaların təşkili, İnternet, Feysbuk, Tvviter və Youtube və b. şəbəkələrdə bu istiqamətdə fəaliyyətlərin dəstəklənmək, ayrıca sosial şəbəkə resursunun yaradılması, gənclərin, yeniyetmələrin, məktəblilərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək üçün fəaliyyətlərin qurulmasına xüsusi diqqət ayrılacaqdır. Fəaliyyətlər zamanı layihənin təqdimatına və təbliğinə xüsusi önəm veriləcəkdir: istər ölkə daxilində, istərsə də dünyada əngəlli gənclərin kreativ-kulturoloji potensialının, ədəbi resurslarının geniş yayılmasına səbəb olacaq. Televiziyada və mətbuatda («525-ci qəzet», «Təzadlar», «Bakı-xəbər» kimi ölkənin nüfuzlu mətbu orqanlarında, Space TV, «Dünya» TV, İNK TV kimi televiziya kanallarında və digər KİV-də, İnternet saytlarında), müxtəlif sosial şəbəkə və foto-videoideo paylaşım platformalarında layihə, virtual mərkəz, e-kitab və rəqəmsal nəşrlər, elektron kitabxanadakı ayrıca bölüm haqqında rəylər, fikirlər, məqalələr çap olunacaq, müzakirə xarakterli reportaj və süjetlər hazırlanacaqdır.

Layihənin nəticələri:

1. Vətənpərvərlik nümunəsi olaraq Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri fərqli, İKT texnologiyalarına uyğun olaraq yeni formatlarda 55 milyonluq dünya azərbaycanlılarına, xüsusən də yeni nəsil nümayəndələrinə, gənclərə çatırmaq üçün aşağıdakı formalarda nəşri və yayımı təşkil olunacaq.
2. "Bir gəncin manifesti" əsərinin bəzi hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası hazırlamaq və geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırmaq üçün yeni səsli - audio kitab hazırlanacaq.
3. "Bir gəncin manifesti" əsərinin maraqlı hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası videoya alınacaq, yayıma hazırlanaraq İnternetdə və sosial şəbəkələrdə, videopaylaşım portallarında yerləşdiriləcək, ümumazərbaycan milli-mənəvi dəyər kimi dünyada yaşayan 55 milyonluq soydaşlarımıza, geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırılacaq görüntülü - vizual kitab, bədii-sənədli videofilm hazırlanacaq.
4. Müxtəlif dillərdə "Bir gəncin manifesti" əsərinin elektron kitab formasında hazırlanacaq, e-kitabxanalarda, İnternet resurslarında yerləşdiriləcək, Mir Cəlal Paşayevin yaradıcılığı və Azərbaycan ədəbiyyatı gənclər arasında populyarlaşdırılacaq.
5. Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-

almanax hazırlanacaq, e-kitabxanada yerləşdirilərək, gənclərin azad istifadəsi üçün yayılacaq.

6. Müəllifin aforizmlərindən ibarət cib kitabı formasında toplusunun çap ediləcək, gənclərə, tələbələrə paylanacaq, e-variantı İnternetdə və e-kitabxanada sərbəst yayım üçün yerləşdiriləcək, geniş ictimaiyyət üçün təqdimatı, sosial şəbəkələrdə güclü təbliğatı aparılacaq.

8. İnternetdə Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindən vətənpərvərlik trendi kimi tanıtmaq və bu istiqamətdə motivasiya modeli kimi yeni nəsə aşılacaq, bu yöndə gəncləri həvəsləndiriləcək.

9. Sosial şəbəkələrdə - İnternetdə yeni müəlifə və virtual-kreativ aksiyaya başlanılacaq, müxtəlif gənc insanlar tərəfindən Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri parça-parça müəlifəsini təşkil etməklə vizual kitab - videofilm formasında hazırlan məhsul vasitəsilə sosial şəbəkələrdə vətənpərvərlik hərəkatı kimi gənclərin imkanları səfərbər ediləcək.

10. Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığı, "Bir gəncin manifesti" əsərinin gənclərin vətənpərvərlik ruhda böyüməsindəki rolu haqqında real tədbir təşkil olunacaq.

11. İnternet, Feysbuk, Tvviter və Youtube və b. şəbəkələrdə bu istiqamətdə fəaliyyətlərin

dəstəklənmək, ayrıca sosial şəbəkə resursunun yaradılması, gənclərin, yeniyetmələrin, məktəblilərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək üçün fəaliyyətlər qurulacaq.

Layihənin qiymətləndirilməsi:

Müvafiq qanunvericilik aktları, qanunlar, normativ sənədlər, eyni zamanda Azərbaycan Gənclər Fondunun tələblərinə uyğun olaraq qiymətləndirmə indikatorları müəyyənləşdiriləcək və ona uyğun olaraq qiymətləndirmə aparılacaq. Xüsusən də aşağıdakı cəhətlərə əhəmiyyət veriləcək:

- tərəfdaş və əlavə donörərlər haqqında məlumat;
- layihə çərçivəsində fəaliyyət haqqında Fondun əvvəlcədən məlumatlandırılması;
- layihə çərçivəsində fəaliyyət zamanı Fondun adının və loqosunun nümayiş olunması;
- layihə sənədlərinin uyğun strukturu; layihə üzrə əməllər;
- layihədə çalışan işçilərin sayı, işçilərlə bağlanmış əmək, mülki-hüquqi xarakterli və könüllü müqavilə;
- layihənin iştirakçılarının sayı;

- layihə çərçivəsində tədbirə dəvət olunmuş şəxslərin sayı və tərkibi;
- layihə ilə bağlı ictimaiyyətin məlumatlandırılması;
- layihə çərçivəsində tanıtım materialları, gündəlik və proqramlar;
- nəşr – paylama materiallarının (e-kitab, vizual məhsullar, sosial media və İnternet TV proqramları və s.) iştirakçılara verilməsi;
- layihə çərçivəsində xidmətlər; layihə fəaliyyətinin icra planına uyğunluğu, işlərin yerinə yetirilib-yetirilməməsinin müəyyən edilməsi;
- tədbir zamanı qoyulan mövzunun layihə mövzusunə uyğunluğu;
- layihə çərçivəsində iştirakçılarla qiymətləndirmə işinin aparılması.
- mütəxəssislər tərəfindən bu layihənin həm peşəkar dairələri, həm geniş ictimaiyyət tərəfdən müzakirəsi, mətbuatda işıqlandırılmasına şərait yaradılacaq;
- layihənin iştirakçılarının sayı;
- layihə çərçivəsində tədbirə dəvət olunmuş şəxslərin sayı və tərkibi;
- layihə ilə bağlı ictimaiyyətin məlumatlandırılması;
- layihə çərçivəsində tanıtım materialları, gündəlik və proqramlar;

- nəşr – paylama materiallarının (e-kitab, vizual məhsullar, sosial media və İnternet TV proqramları və s.) iştirakçılara verilməsi;
- layihə çərçivəsində xidmətlər; layihə fəaliyyətinin icra planına uyğunluğu, işlərin yerinə yetirilib-yetirilməməsinin müəyyən edilməsi;
- tədbir zamanı qoyulan mövzunun layihə mövzusunə uyğunluğu;
- layihə çərçivəsində iştirakçılarla qiymətləndirmə işinin aparılması.

Layihənin davamlılığının təmin edilməsi istiqamətində nəzərdə tutulan fəaliyyətlər:

Layihə uğurla yekunlaşdırıldıqdan sonra da fəaliyyətlər davam etdirilərək aşağıdakı istiqamətdə işlər həyata keçiriləcək:

- Davamlı olaraq o istiqamətdə İnternetüstü fəaliyyətlər daha da genişləndiriləcək və ardıcıl işlər görülməkdir;
- Yaradılacaq sosial şəbəkə resurslarında yenə də bu mövzuda müxtəlif materiallar paylaşılacaq;
- İnternetdə, elektron kitabxanada, sosial mediada yeni formatlarda, vətənpərvərlik mövzusunda elektron kitablar, rəqəmsal nəşrlər, eləcə də yeni kreativ

materiallar sosial şəbəkələrdə onlayn-oflayn yayımlanacaq, daimi fəaliyyət göstərəcəkdir;

- Elektron kitablardan ibarət virtual sərgi ardıcıl təşkil olunacaqdır.

- Mütəxəssislər tərəfindən bu layihənin həm peşəkar dairələri, həm geniş ictimaiyyət tərəfdən müzakirəsi, mətbuatda işıqlandırılmasına şərait yaradılacaq;

- Gələcəkdə Mircəlahşünaslıq və vətənpərvərlik ədəbiyyatının müxtəlif qollarına aid sahə elektron kitabxanaları, eləcə də şəbəkə nəşrlərini özündə birləşdirəcək resurslar yaradılacaq;

- Milli Virtual-Elektron Kitabxana daha da genişləndiriləcək, eyni zamanda ölkəmizin daxilində və xaricdəki anoloji İnternet kitabxanaların şəbəkəsinə qoşulması, qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlığa xüsusi əhəmiyyət veriləcəkdir;

- Layihənin növbəti mərhələsi hazırlanaraq donor təşkilatlara təqdim olunacaq və s.

Xatırlatmaq yerinə düşər ki, YYSİB milli və dünya mədəniyyəti, elm və ədəbiyyatı hadisələrinin təbliği, real, eyni zamanda məsafəli - elektron təlim və kursların təşkili, Azərbaycan intellektual sərvətlərini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini inkişaf etdirmək, zənginləşdirmək, xaricdə tanıtmaq, İnternet resursları, elektron kitabxana istiqamətində yeni nəsil yaradıcı

insanları səfərbər etmək və s. sahələrdə fəaliyyətini qurub.

Təşkilat 22 ildir respublika əhəmiyyətli və beynəlxalq səviyyəli mədəniyyət, elm, ədəbiyyat, sənət, kitab nəşri və təbliği, qəzetçilik, yeni mass-media, bloqerlik, e-kitabxana və İnternet resurslarının zənginləşdirilməsi kimi sahələrdə fəaliyyəti ilə məşğul olur. 13 dəfə Bakı Kitab Bayramı – illik Milli Kulturoloji layihə həyata keçirib, 12 kitab nəşr etmiş, çoxsaylı mətbuat-ədəbiyyat layihələri həyata keçirmişdir. Hazırda İnternetdə və ictimai düşüncədə “Virtual Azərbaycan” layihəsini gerçəkləşdirir. Qurumun dəyərli layihəsi əsasında www.kitabxana.net ünvanlı Milli Virtual-Elektron Kitabxana - İnternet portalı yaradılıb və fəaliyyət göstərir. İnternetdə və sosial şəbəkələrdə 20-yə yaxın resursları fəaliyyət göstərir. İndiyəcən bir neçə virtual e-kurs yaradıb və 3000-dən artıq elektron kitabı hazırlayaraq İnternet istifadəçilərinin azad istifadəsinə təqdim edilib. Təşkilatın fəaliyyəti milli, eləcə də dünya mədəniyyətini və ədəbiyyatını həm ölkə daxilində, həm də xaricdə təbliğ etmək, yeni nəsil yaradıcı insanların əqli-intellektual, sosial və müəlliflik hüquqlarının qorunması istiqamətində fəaliyyət göstərmək, sənət adamlarının yaradıcılığını cəmiyyətə tanıtmaq, çağdaş mədəniyyəti və ədəbiyyatı inkişaf etdirməklə milli kulturoloji-intellektual düşüncənin

zənginləşməsinə yardımçı olmaq, mədəniyyətlərarası dialoqu, sivilizasiyaların inteqrasiyanı gücləndirməklə qloballaşan dünyada Azərbaycanın inkişafına, estetik-bədii irsini yüksək səviyyəyə çatdırmaqdır. QHT fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq ədəbi-mədəni, kulturoloji hadisələr gerçəkləşdirir, hüquqi-mədəni maariçilik, gənc yaradıcı insanların ictimai maraqlarını ifadə edir, mədəniyyətlə, ədəbiyyat, İnternet, sosial şəbəkələr, virtual resurslar, elektron kitabxanalar, kreativ innovasiyalarla bağlı kulturoloji layihələri hazırlayır və uğurla həyata keçirir, qarşısına qoyduğu məqsədlərə çatmağa çalışır.

www.kitabxana.net

Milli Virtual-Elektron Kitabxananın təqdimatında

“Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti” adlı kulturoloji layihə kulturoloji layihə. Elektron Kitablar...

Bu elektron kitablar Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun maliyyə dəstəyi ilə (2020-ci il maliyyə yardımı müsabiqəsi), Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən, www.kitabxana.net - Milli Virtual-Elektron Kitabxananın “Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti” adlı kulturoloji layihə çərçivəsində nəşrə hazırlanıb və yayılır.

**Kreativ-bədii layihənin bu hissəsini
maliyyələşdirən qurumlar:**

Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondu

<http://youthfoundation.az>

Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi:

www.yysq.kitabxana.net

**Bu silsilədən olan digər digər e-kitabları buradan
oxuyun:**

www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri

Allahverdi Eminov. "Mir Cəlahın poetikası". III cildə. III cild. 11 e-kitab

http://kitabxana.net/?oper=e_kitabxana&cat=192

“Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti” adlı kulturoloji layihə çərçivəsində hazırlanan Feysbukda səhifəmizi və virtual kursu buradan izləyin:

<https://www.facebook.com/YeniYazarlar>

Aydın Xan Əbilov,

Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyinin sədri,

Prezident təqaüdüçüsü, yazıçı-kulturoloq